

Un nucli de sitges calcolítiques al Mas de Pepelillo (Agullent)

JOSEP PASCUAL BENEYTO, AGUSTÍ RIBERA, MARIA BARBERÀ,
CARLOS FERRER, YOLANDA CARRIÓN, JOSEP L. PASCUAL BENITO,
LOLA LÓPEZ, IGNACIO HORTELANO I GUILLEM PÉREZ JORDÀ

A Bernat Martí, mestre excel·lent.

RESUMEN

Se presenta el registro de una excavación arqueológica de salvamento, donde pudieron documentarse una serie de subestructuras prehistóricas, muy parcialmente conservadas que, por los materiales encontrados, deben centrarse en la segunda mitad del III milenio a.n.e., con presencia de materiales campaniformes.

PALABRAS CLAVE: Calcolítico, Campaniforme, silos, Vall d'Albaida, País Valencià.

ABSTRACT

A site with storage pits at 'Mas de Pepelillo' (Agullent, Valencia, Spain). In this paper we present the results of a rescue excavation where several substructures, partially preserved, have been documented. They are dated to the second half of the third millennium BC and the materials associated belong to the Bell Beaker culture.

KEYWORDS: Chalcolithic, Bell Beaker, storage pits, Albaida Valley, Valencia region.

1. ANTECEDENTS

Les restes del nucli de sitges prehistòriques del qual anem a tractar ací, Pepelillo 2 –Sud-oest–, es localitzen a la Vall d'Albaida, al ponent del terme d'Agullent i molt properes al límit amb Ontinyent. Des de principis dels anys 1980 teníem localitzats diversos llocs d'interès arqueològic a les proximitats del jaciment que ara ens interessa, però a la banda del terme d'Ontinyent (Ribera, 1985) (fig. 1).

En primer lloc, a la zona anomenada el Morenet, vam tindre notícia de l'aparició el 1981, fent un pou, d'una magnífica destrala o aixa en diorita verdosa, que vam poder examinar breument i fotografiar (fig. 2). Al lloc de la troballa (el Morenet 1 –Sud–), no vam poder localitzar estrat o altres deixalles amb què contextualitzar la peça. Tanmateix, a uns bancals d'oliveres situats uns 300 m més al nord, sí que vam poder trobar diverses peces i resquills de sílex i algun fragmentet de ceràmica a mà (el Morenet 2 –Nord–).

Igualment, uns 300 m més al nord encara, en una lloma al punt culminant de la zona, anomenada "el Molló", precisament per l'existència d'una fita entre els termes d'Ontinyent i

Agullent, apareixien nombroses restes superficialment d'època medieval i alguna romana, més escampades cap a la vessant agullentina; molt probablement aquest jaciment del Molló, tot i no haver-hi constatat nosaltres material ibèric, es correspondria amb un dels dos que va visitar en la zona el tècnic del SIP, J. Aparicio, l'any 1975, denominant-lo, segons el seu descobridor, l'agullentí A. Lloret, el Bancal de la Corona (Fletcher, 1976). També, segons s'indica en la citada nota: "Se recogieron abundantes cerámicas, entre las que hay que destacar las características de la Edad del Bronce, lisas y hechas a mano". Algun material ceràmic a mà també vam recollir nosaltres, tot i que bastant escàs (fig. 3), per això vam incloure el Molló com un jaciment de l'edat del bronze en els nostres estudis sobre el poblament d'aqueix moment a l'alta Vall d'Albaida (Ribera i Pascual Beneyto, 1994, 1995 i 1997).

L'any 1992, poc després, pel que es veu, d'un canvi de propietari del mas de Pepelillo, finca a la qual pertanyia tot aquest sector del terme d'Agullent, s'efectuaren unes primeres grans transformacions del terreny, amb maquinària, consistents en desfer alguns dels abancalaments tradicionals per a fer bancals més grans. A resultes d'açò, la part cimbal del Mo-

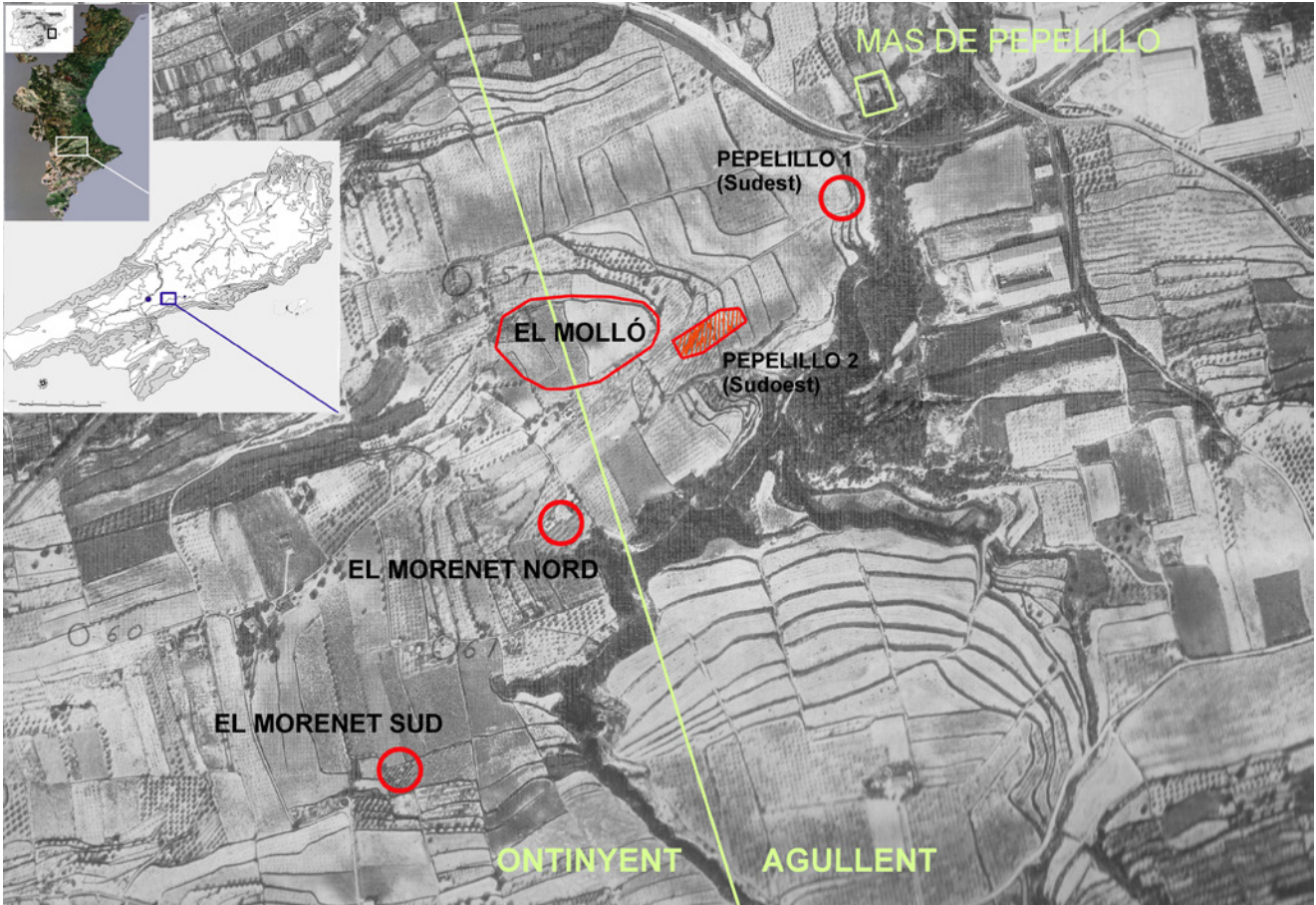

Fig. 1. Jaciments localitzats a la zona, sobre foto aèria del 1989.

llò quedà relativament aplanada i, entre les terres remogudes, poguérem observar l'aparició d'una gran quantitat de ceràmica andalusina, alguns ossos humans i més escassos materials romans tardans (Ribera i Bolufer, 1997, 2000), així com uns pocs d'atribuïbles en principi a l'edat del bronze, com ja s'ha dit; això sí, tot regirat i sense constatar cap estructura, a pesar de la presència de pedres soltes, sens dubte producte de la destrucció (fig. 4). Suposant que encara pogueren quedar

restes soterrades i en previsió d'altres desmunts posteriors, es feren les fitxes d'Inventari de Jaciment corresponents per a la Conselleria de Cultura, etc.

Igualment producte de les transformacions del 1992 fou l'aparició al tall d'un nou abancament, molt prop ja del Mas (Pepelillo 1 –Sud-est–) d'algunes sitges i/o fosses seccionades, almenys 4, que per les observacions que es pogueren fer al seu moment, deuriem ser d'època medieval andalusina (fig. 5).

Encara cap al 1994, en Joaquim Bolufer realitzà un treball d'inventari de jaciments arqueològics del terme d'Agullent, amb compliment de les corresponents fitxes d'Inventari de Jaci-

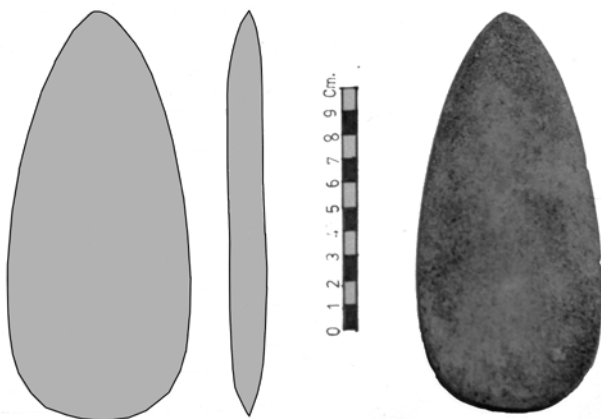

Fig. 2. Aixa del Morenet 1 (sud).

Fig. 3. Ceràmica a mà del Molló.

Fig. 4. Part alta del Molló després dels desmunts del 1992.

Fig. 5. Pepelillo 1, sitges andalusines seccionades el 1992.

ments per a la Conselleria de Cultura, i de les quals ens consta que va quedar dipositada còpia al propi Ajuntament d'Agullent. D'aquest treball també es va publicar un resum (Bolufer, 1995), on clarament s'arreplega el jaciment del Molló (fig. 6).

Volem dir amb tot açò que aquests jaciments no eren pas uns desconeguts, sinó que estaven fixats de sobra i, per tant, l'administració corresponent en tenia coneixença. Bé és de veres que el sector estricte on posteriorment apareixerien els culs de les sitges calcolítiques no havia segut detectat a nivell de superfície. El cas és que ignorem com va succeir, però seria cap al principi del 2007 que ens adonarem que estava fent-se un enorme nou polígon industrial al lloc. Quan ho visitàrem comprovàrem estupefactes que totes les zones de jaciment havien desaparegut en haver-se rebaixat el terreny una mitja de més de 5 m en una àrea de més de 15 ha, incloent-hi òbviament els dos espais de jaciment coneguts, el Molló i Pepelillo 1, dels quals no quedava ni rastre, exceptuant-ne la zona oest del Molló, en terme d'Ontinyent, que ara es trobava damunt d'un talús lineal (fita de terme), de més de 8 m d'altura (fig. 7).

Tanmateix, de l'observació dels desmunts entre les zones en obres, detectàrem una àrea amb un sector on apareixien algunes restes de ceràmica medieval, juntament amb ceràmica a mà i sí-

lex, i semblava veure's algunes taques que bé podrien ser sitges..., per la qual cosa s'iniciaren els tràmits perquè s'actuara almenys en aquest sector o Pepelillo 2, que és el que ara es presenta.

No fou casualitat que els desmunts els trobàrem ja en estat tan avançat. L'activitat frenètica d'aquells anys ens impedí arribar a hora, segurament per tindre massa on acudir, i en aquest cas concret, a més a més, per haver coincidit eixes dates amb l'arribada al Museu de diferents permisos d'intervencions arqueològiques, per diferents equips, alguns d'ells a IP d'Agullent, cosa que ens féu pensar, quan ho veiem de lluny, que allò deuria estar controlat.

Tampoc era aquesta la primera vegada que es destruïen, prou impunement, uns jaciments arqueològics a Agullent. Hi ha més aviat un bon ramell de flors negres. Com per exemple la necròpolis andalusina de l'Alqueriola, on després d'assabentar-nos de la destrucció del gros de la necròpolis, se sol·licità permís per a actuar en el poc que en quedava, seria cap a mitjan dècada dels 90, allò s'entrebancà, encara ignorem per què, i el permís no hi arribà mai; òbviament tot ha desaparegut davall de les naus industrials. O l'Alt de la Filosa, jacimentet ibèric en la serra, ben fixat, i que el gasoducte s'emportà per davant. O la vila romana de la Canaleta, possiblement única candidata

Fig. 6. Jaciments localitzats a la zona, sobre foto del 2002.

Fig. 7. Foto de la zona des del llevat, el 2008.

a fer visitable un jaciment romà en tota la comarca de la Vall, excavada amb presses, en campanyes d'urgència, per a quedar de nou sepultada després d'anys de deteriorament, sense consolidar, a la intempèrie. Amb tot i d'altra banda, cal dir que el cas d'Agullent no és, ni de bon tros, una excepció, dissortadament.

2. MARC GEOMORFOLÒGIC

El jaciment arqueològic del Mas de Pepelillo 2 es troba situat a la banda centre-meridional de la Vall d'Albaida, entre els vessants calcaris de la Serra d'Agullent (Serra Grossa) i les terrasses fluvials del Riu d'Ontinyent (o Clariano).

El paisatge està constituït per serres calcàries del cretaci d'orientació SO-SE que delimiten aquesta i altres valls, farcides de sediments margosos miocens que han estat sotmesos a successius períodes d'incisió i buidatge, i en menor mesura de farciment, al llarg del Plio-Quaternari, com a resultat de la dinàmica fluvial i l'activitat neotectònica. Aquestes fases s'expressen bàsicament en superfícies d'erosió a les quals de vegades s'associen nivells encrostats i edàfics quaternaris.

La sèrie de nivells morfogenètics documentada es correspon amb fins a quatre nivells de buidatge que van des dels peus dels promontoris calcaris fins al centre de la vall, a cotes situades de mitjana al voltant dels 470 m en els més pròxims a aquests, que anomenem nivell I, 415 m per al nivell II, 385 m per al nivell III i 365 m per al nivell IV, i amb variacions de fins a 30 m entre les parts més altes i més baixes d'aquests nivells dins de la vall. Entre aquests nivells, especialment a partir del segon, apareixen tálvegs i conques farcides de sediments a cotes intermèdies. Es tracta de la unitat A, situada al voltant de 400 m, la B a 370 m, entre d'altres. A partir de la cota 340 m apareixen nivells amb farcits al·luvials més potents, vinculats a la xarxa de drenatge actual, en forma de tálvegs i terrasses fluvials. El nivell descrit com a D en l'esquema geomorfològic es correspon amb el nivell de terrassa T2, del Plistocè Mitjà (Bernabeu Aubán et al., 1993), en el qual s'ubica el jaciment de l'Arenal de la Costa (fig. 8).

El jaciment arqueològic que tractem es troba situat sobre un dels nivells erosius que ocupa la cimera aplanada d'un allargat coll orientat de SO a NE i al voltant dels 383 m d'altitud (a les cotes més altes de la unitat IV), al costat de petits retalls d'un nivell més alt situat a l'est (el Molló). Al sud limita amb sengles tálvegs amb un fons a pocs metres per sota (possiblement es tracta de la unitat B). El que es dirigeix cap a llevat va a parar a l'encaixat Barranc de Benatzar, tributari de l'Albaida, i el de ponent es dirigeix cap al riu d'Ontinyent. Al nord, un pendent molt més pronunciat culmina en un tálveg profund al qual s'associen formacions sedimentàries més potents i recents, la Canyada, que també drena cap a l'Ontinyent. L'encaixament del barranc de Benatzar ha de ser més recent (Fumanal, 1990; Ferrer et al., 1993), pel que les dificultats de drenatge es puguin haver produït en fases antigues de l'Holocè.

El substrat del jaciment és doncs de margues blanques i grises transportades amb diversos graus de edafització, que pot arribar a ser molt intensa, donada la seua antiguitat. El tálveg meridional posseeix sòls en ocasions hidromorfs, com a resultat de les dificultats de drenatge en algunes fases del Quaternari més recent, sovint coberts per sediments posteriors.

2.1. EL SUBSTRAT EDÀFIC DEL JACIMENT

S'ha estudiat des del punt de vista sedimentològic un conjunt de cinc unitats estratigràfiques del substrat geològic vinculades a quatre estructures arqueològiques, corresponents als núm. 1, 10, 14 (dos nivells) i 19.

UE 19000

Es correspon amb un nivell superior de l'estructura negativa 19. Es tracta d'un sediment de sorres (40,27%) amb argiles de color marró grisenc prou fosc (gris marró 10YR 5/2 segons Munsell), formant pocs agregats. Gairebé sense fracció gruixuda, expressada en algunes graves (fonamentalment restes fossilíferes marines del substrat). El sediment posseeix percentatges rellevants de matèria orgànica (0,71%) i baixíssims percentatges de carbo-

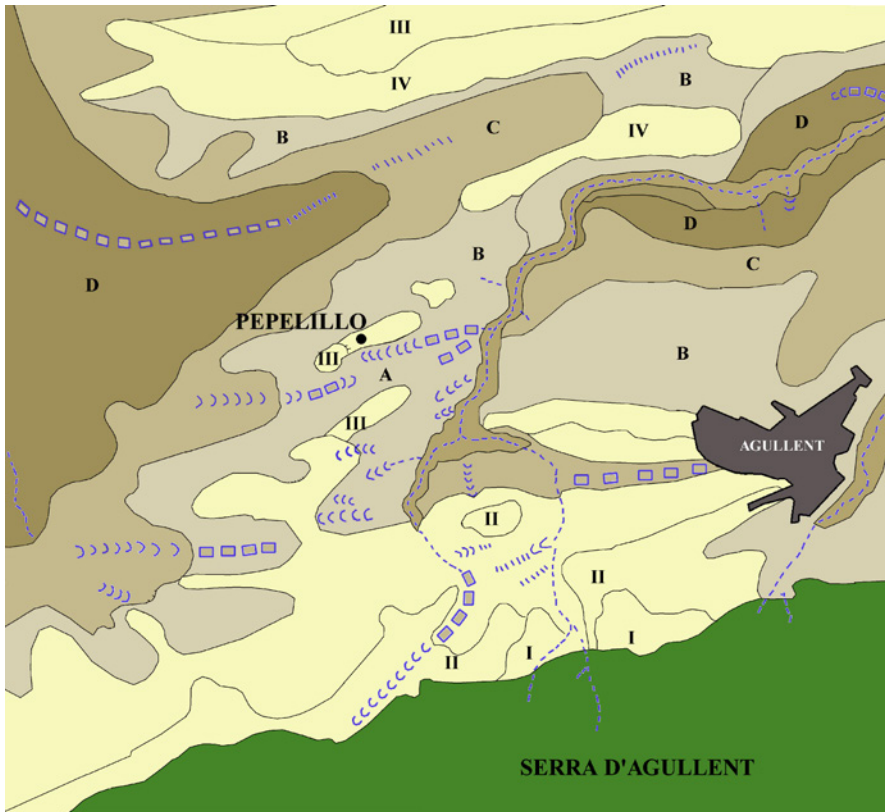

Fig. 8. Esquema geomorfològic de l'entorn del jaciment del Mas de Pepelillo. En números romans les superfícies d'erosió de la més antiga a la més recent. En lletres majúscules les unitats deposicionals quaternàries. En verd les calcàries de la Serra d'Agullent.

nat càlcic (25,7%). Les sorres són homomètriques i de grandària mitjana i petita (6-9 phi), de quars mat preferentment (75%), encara que estan presents algunes calcàries (20%) i agregats amb ciment calcarí sense forma (5%).

La distribució textural mostra un sediment bimodal format en condicions d'un flux hídric de baixa energia, però amb un component amb suficient capacitat de transport per assolir una elevada classificació en la fracció sorrenca fina, amb dos modes entorn de 2 y 3 phi. La cua de fins (argiles) respon a una segona fase del flux en la qual aquest perd energia i produeix la decantació de la fracció que transporta en suspensió. Respon a un model de glaci de moderada energia. No hi ha evidències en la seua configuració que l'activitat humana haja generat canvis en el sediment.

UE 14000

Es correspon amb un nivell superior de l'estructura negativa 14. Es tracta d'un sediment format per llimargiles poc agregades de color grisenc de to blanquinós (blanc 5Y 8/1). Els percentatges de matèria orgànica disminueixen i els de carbonats augmenten, encara que són semblants al nivell inferior (0,45% i 58,3% respectivament). La resta de trets texturals es repeteixen, excepte per un increment de les sorres fines d'agregats procedents de conductes radiculars (40%), i per la presència d'un important percentatge de fracció llimosa, heteromètrica (fig. 9).

UE 14010

Es correspon amb al nivell inferior de l'estructura negativa 14. Es tracta d'un sediment format per argiles (més del 50%) amb sorres i llims poc agregades de color grisenc de to blanquinós (blanc 5Y 8/1). Els seus trets texturals característics

són semblants als de la unitat anterior, encara que les sorres són menys abundants i els processos de decantació són més intensos. Des del punt de vista litològic les sorres procedents d'agregats calcaris augmenten a un 20%. El percentatge de matèria orgànica es relativament baix (0,63%) i el de carbonat càlcic es elevat (55%), amb coherència amb un sediment en origen margós.

UE 10000

Es correspon amb el nivell superior de l'estructura negativa 10. Es tracta d'un sediment format per argiles amb sorres i llims poc agregades de color marró gris suau (10YR 6/2). Petits agregats blanquinosos margosos i algunes graves d'igual origen que en la resta de nivells. Les sorres son en aquest cas heteromètriques de quars i calcària mate (90%) de color mel i transparents. El percentatge de matèria orgànica és alt, i el de carbonats, prou baix, molt semblants als de la unitat estratigràfica inferior. També ho és la distribució textural de la fracció fina.

UE 10010

Es correspon amb en nivell inferior de l'estructura negativa 10. Es tracta d'un sediment format per argiles amb sorres i llims poc agregades de color marró grisenc de to clar (gris 5 Y 6/1). Petits agregats blanquinosos margosos. Amb relativament alts percentatges de matèria orgànica (0,76%) i baixos percentatges de carbonat (35,4%), possiblement en relació amb els trets del substrat que li va servir d'origen. Els trets texturals són de nou semblants a la resta de nivells amb dues modes entorn de les sorres, però poc rellevants, i una important cua a les argiles més fines. Els llims presenten una distribució anòmala, que podria estar en relació amb la influència humana.

Fig. 9. Extracció de mostres per a anàlisi geomorfològica.

UE 1000

Es correspon amb el nivell inferior de l'estructura negativa núm. 1. Es tracta d'un sediment format per argiles amb sorres i llims poc agregats. Color marró grisenc (2,5Y 5/2) i gris molt fosc (2,5Y 3/1). Formant agregats poc resistents i travessades per pseudomicelis de carbonat blanquinosos. Abundants restes vegetals carbonitzades molt integrades en el sediment. Són sorres homomètriques rodades de calcàries i quars mates (70%), que emparenten amb el substrat margós calcari que constitueixen els farcits en l'estructura 14. Molt elevats percentatges de matèria orgànica (3,42%) associables a la presència de carbó vegetal generat a baixa temperatura –potser deguts a contaminació o contacte amb els farcits adjunts corresponents– i percentatges de carbonat (59,6%) correlacionables amb les margues calcàries.

La distribució textural mostra un sediment bimodal format en condicions d'un flux hídic de baixa energia. La moda a les arenes es prou significativa, i com en el cas de la mostra de la estructura 19, denota una moderadament elevada energia. La cua de fins a les argiles més fines respon a la decantació de la fracció que transporta en suspensió. S'associa com la resta a un model de glaci de molt baixa pendent.

2.2. DISCUSSIÓ

Les mostres analitzades presenten trets característics que les emparenten. Es tracta de sediments amb distribucions texturals bimodals vinculats a components de fluxos hídrics de baixa i moderada energia i fases de pèrdua total de l'energia i decantació. Són sediments típics de glacis de baixa pendent. Ara bé, detectem almenys tres tipus de sediments. El que constitueix l'estructura 1 (UE 1000) està clarament afectat per la presència de restes antropogènics –com s'ha dit, potser deguts a contaminació o contacte amb els farcits adjunts corresponents–, encara que el dipòsit no sembla posseir trets molt diferents als d'un sediment natural. En tot cas presenta un enriquiment en la matèria orgànica i els carbonats, en relació amb la presència de carbons i cendres, i un augment de la fracció llimosa. Sobre això últim, certs autors (Capel, 1977; Serna, 1993) coincideixen a assenyalar que el seu augment relatiu respondria a la presència d'activitats humanes. Encara que no podem descartar que es dega a l'existència de corrents extractives menys selectives, com fluxos liqüefactes, la hipòtesi antropogènica és coherent amb allò expressat sobre les característiques químiques.

L'augment del percentatge de llims es produeix també en les unitats estratigràfiques 14000, 10000 i 10010, en particular en aquestes dues últimes, amb distribucions anòmales, que reforçarien la hipòtesi de l'alteració humana.

Els altres sediments tenen característiques menys afectades per l'antropització. A la unitat estratigràfica 14010 predominen els processos de decantació i a la unitat 19000 són més importants els processos de transport hídic de major energia.

Per altra banda, des del punt de vista de la presència de matèria orgànica i carbonats, així com pel color del sediment, s'identifiquen dos grans grups d'unitats. Les que presenten baixos percentatges de matèria orgànica, elevats de carbonats i color blanc, és el cas de les mostres de l'estructura 14, enfront de les que posseeixen percentatges inversos i color gris en les estructures 19 i 10. Sembla doncs que els canvis observats estarien més en relació amb els diferents orígens dels sediments dels rebliments interiors en contacte, que amb processos edafosedimentaris contemporanis a la seua deposició.

En les unitats que conformen una successió estratigràfica, en les estructures 14 i 10, observem com els percentatges de matèria orgànica són majors en els nivells inferiors. Sent més significativa la variació en l'estructura 14, coincidint amb les anomalies en la distribució textural ja esmentades (fig. 10).

Com a conclusió podem afirmar que els nivells parietals de les estructures estudiades mostren en general una baixa influència de l'activitat humana, tot i que hem documentat un augment de la fracció llimosa als nivells de l'estructura 10 i al nivell superior de l'estructura 14, que podria significar que el substrat va estar afectat per les activitats humanes al llarg del període d'ocupació.

Dins la uniformitat percebuda, que es mostra en les semblances documentades en els trets texturals, hi ha dues associacions remarcables: d'una banda hi ha dos tipus de substrat per als nivells. Les mostres de les estructures 14 i 10 procedeixen de margues calcàries terciàries. Les estructures 19 i 10 procedeixen en canvi de sediments poc carbonatats de color gris i amb més matèria orgànica, que podríem associar a un substrat miocè diferent a la típica marga calcària o a formacions edàfiques holocenes. D'altra banda, les unitats superiors semblen posseir trets que indiquen un lleuger empitjorament en les condicions

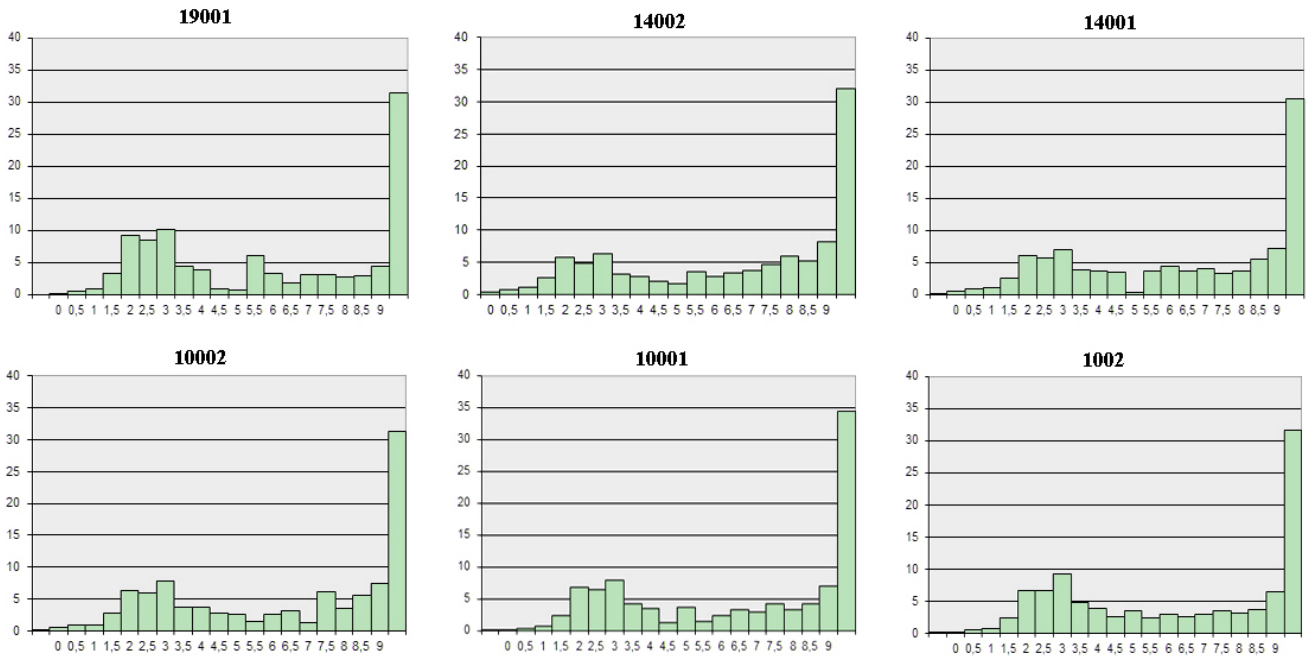

Fig. 10. Histogrames texturals de les mostres analitzades amb representació de fraccions en dimensions phi (eix d'abscisses) i percentatges (eix d'ordenades).

ambientals, encara que tots en general reflecteixen unes condicions similars a les actuals, resultat d'una evolució des de moments previs amb condicions més favorables (nivells edàfics heretats). Això és coherent amb l'Holocè superior, amb posterioritat a l'Òptim Climàtic Holocè, que finalitzaria entorn del 6000 (Ferrer García, 2012) o del 5000 cal BP (Fumanal, 1995).

3. DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS

Durant l'any 2007 s'havien desenvolupat treballs de desmunt per a la urbanització del Polígon Industrial "El Pepelillo". Malgrat desenrotllar-se aquests sobre uns terrenys en què no només es coneixia l'existència de dos jaciments arqueològics (Mas de Pepelillo 1 i El Molló), sinó que estaven perfectament documentats, fixats i inclosos en el PGOU d'Agullent, no es van desenvolupar els preceptius treballs arqueològics: excavació (possiblement mitjançant sondejós), prospecció de les zones contigües als jaciments coneguts i seguiment arqueològic d'obres.

A finals de la primavera del 2007 es cursa per part de la Direcció Territorial de Cultura una ordre de paralització cautelar dels treballs d'urbanització, quedant supeditada aquesta als treballs arqueològics que es pogueren desenvolupar en la zona objecte d'estudi (fig. 11).

Després dels resultats de successives visites realitzades en l'àmbit territorial del Programa d'Actuació Integrada del Pepelillo, es va poder constatar que:

1. Pepelillo 1. Després de continus treballs de transformació agrària realitzada prèviament als treballs d'urbanització, en la zona coneguda com a Pepelillo 1, considerarem en aquell moment la possibilitat que pogueren encara conservar-se subestructures, sobretot sitges –com les que es van descobrir a la dècada dels 80 per part del Servei Arqueològic d'Ontinyent–. Aquestes estructures eren en la seua totalitat de cronologia medieval islàmica. Després de diverses visites localitzarem una zona al sud de l'actuació en la qual es van observar abundants restes ceràmiques preferentment de cronologia andalusí. Es tractava d'un

Fig. 11. Fotografia de la zona des del ponent, el 2008.

espai en què els darrers treballs havien estat menys agressius, pel que poguérem desprendre dels plànols i de les ortofotos en aquesta zona, no obstant això, en les dècades dels 80 i 90 sí que es van realitzar importants moviments de terra, sobretot de regularització de bancals. En aquell moment pensàrem que podien encara conservar-se de manera parcial algunes subestructures.

2. El Molló. Pel que fa al jaciment del Molló observàrem molt clarament que la part d'aquest existent al terme municipal d'Agullent, tot i estar ben documentat i amb fitxa catàleg al PG d'Agullent, havia desaparegut en la seua totalitat, és a dir, el treball d'urbanització havien destruït totalment el jaciment en la part en la qual era més visible. Només poguérem localitzar una mena de subestructura-abocador? –existent en l'enorme talús molt a prop del Camí d'Agullent a Ontinyent–. La resta de jaciment, de menor intensitat, es troba –com es pogué constatar per la visita a la zona– dins del terme municipal d'Ontinyent.

3.1. L'EXCAVACIÓ

Després d'obtinguts els preceptius permisos per part de la Direcció General del Patrimoni Cultural, de la Generalitat Valenciana, iniciem els treballs d'excavació a "Mas de Pepelillo-2" el 25 de març de 2008, finalitzant-los el 29 d'abril del mateix any. Amb una màquina excavadora mixta vam començar a retirar la terra vegetal existent en la zona que havíem marcat feia uns mesos, que com s'ha indicat era on creiem que podia restar, ni que fora molt parcialment, el jaciment andalusí del Pepelillo. El que primer ens va sorprendre va ser que en superfície –ara molt llavada per les pluges– apareixien gran quantitat de fragments de sílex: restes de talla (resquills i trencalls), així com també alguns utensilis retocats. També observàrem algunes ceràmiques fetes a mà, sens dubte prehistòriques. La sorpresa va ser gran quan varen començar a aparèixer les primeres estructures: cubetes i sitges on es van localitzar també materials prehistòrics.

Netejàrem tota la zona, en total uns 3.000 m², localitzant 22 estructures (fig. 12). Després de la neteja general del terreny i de numerar les estructures realitzàrem un primer alçament topogràfic iniciant l'excavació per la zona més elevada de la parcel·la. Primerament retiràrem el sediment superficial i la resta de terra de conreu que restava, tal com s'ha dit, utilitzant una excavadora amb cullera de neteja. Conforme anàvem netejant apareixien en planta un bon nombre d'estructures fins a 22 en total. Un cop desmuntat tot el terreny vam procedir a realitzar un aixecament topogràfic i a continuació vam començar a excavar manualment les estructures per unitats estratigràfiques. Metodològicament utilitzàrem el mètode Harris adaptant-lo a aquest tipus d'estructures.

Evidentment realitzàrem els treballs de planimetria habituals, plantes i seccions de totes les estructures, nous aixecaments topogràfics amb les cotes, un ampli arxiu fotogràfic, així com la recollida de mostres de sediments, carbons i tot tipus de registre material per a posteriors anàlisis.

Utilitzàrem el cribratge doble amb aigua per, d'aquesta manera, poder recollir restes materials de mida petita; també utilitzàrem la tècnica de flotació per poder recuperar sobretot llavors (resta relativament habitual en aquest tipus d'estructures). Aquest cribratge amb aigua es va realitzar en la pròpia excavació. Passàrem per la màquina de flotació més de 450 litres de sediment, localitzant tan sols dues llavors en

les unitats estratigràfiques 5001 (estructura 5) i en la 12001 (estructura 12). També ens enduguérem al Servei Arqueològic d'Ontinyent (MAOVA), una reserva de mostres de sediments de les estructures per a futures anàlisis.

3.2. LES ESTRUCTURES

En total s'excavaren 22 estructures de diverses grandàries i morfologia. La majoria fosses i sitges de planta més o menys circular i/o ovalada; també vam localitzar unes petites fosses de funcionalitat incerta. Amb secció troncocònica n'hi ha quatre que són: les núm. 10, 12, 15 i 19; l'estructura núm. 4, de petites dimensions amb forma de gobelet; la núm. 20 és rectangular; i la resta són cubetes o en alguns casos només quedaven uns 8 o 9 cm de fons com en la núm. 8 i la núm. 13. Les estructures més profundes són les de secció troncocònica, superant la núm. 15 els 80 cm de profunditat, mentre que les altres es mouen entre els 50/70 cm. Pràcticament totes tenen planta circular o ovalada, menys la núm. 20 que ofereix una planta rectangular.

La majoria d'estructures presenten una sola unitat estratigràfica; però les estructures núm. 5, 6, 7, 10, 14 i 19 tenen un farcit més complex amb més d'una unitat estratigràfica. Això no obstant, l'estat del jaciment i la mateixa morfologia d'aquest, fa que en general estiguem davant d'estratigrafies prou simples. Solament matisos de color, major presència i variació de la fracció, així com l'existència o no de materials o la quantitat dels mateixos, són altres dels factors que ens ajuden a diferenciar les diverses UEs. Entre les estructures del jaciment destaquen:

Estructura 1: estructura subterrània amb una planta arrodonada prou irregular i secció en forma de cubeta. La base és plana i regular. Les seues dimensions són 0,36 m de fondària màxima i un diàmetre màxim d'1,57 m. S'hi han diferenciat dues unitats estratigràfiques: la primera, UE 1001, està formada per nombrosos blocs, grans i mitjans, i algun còdol, molts d'ells –la majoria– amb senyals de foc. Destaquen 10 fragments de parts passives de molí de mà, així com 3 parts actives, una d'elles sencera. La UE 1002 està formada per un sediment color marró molt obscur format per argiles amb 8 centímetres escassos de mitjana. La fracció és escassa, tan sols algunes graves. El sediment està ple de restes de foc: carbons i sediment ennegrit. El material és quasi nul, sols un trencall de sílex i un fragment atípic de ceràmica a mà. La base, és a dir la UE 1005, té clares senyals de rubefacció (fig. 13, fig. 14).

Ens inclinem a pensar que es pot tractar d'una fossa de pedres calentes, feta per coure aliments, tipus d'estructura anomenada *four polynésien* o *earth oven* en la literatura i l'etnografia. En l'etnografia s'assenyala que es tracta d'una mena de forn que s'utilitza en ocasió de grans festes i celebracions, ja que consumeix una gran quantitat de llenya, ideal per cuinar l'animal sencer. També se'ls atribueix el possible ús per bullir líquids, inclús per produir vapor d'aigua (Miret, 2014: 58-61).

En general, i pel que fa a la seua funcionalitat darrera, la majoria de sitges són abocadors, encara que desconexem en alguns casos el seu ús primigeni. La troballa de restes de llavors en les estructures 5 i 12, estructures tant de secció troncocònica com cilíndrica, entra en la morfologia característica de les estructures utilitzades com a contenidors de cereals, que es desenvolupen durant el neolític, tenint la seua expansió durant el IV mil·lenni amb la generalització del poblament en zones planes junt a llocs d'aprovisionament d'aigua (fig. 15, fig. 16, fig. 17). Entre aquestes:

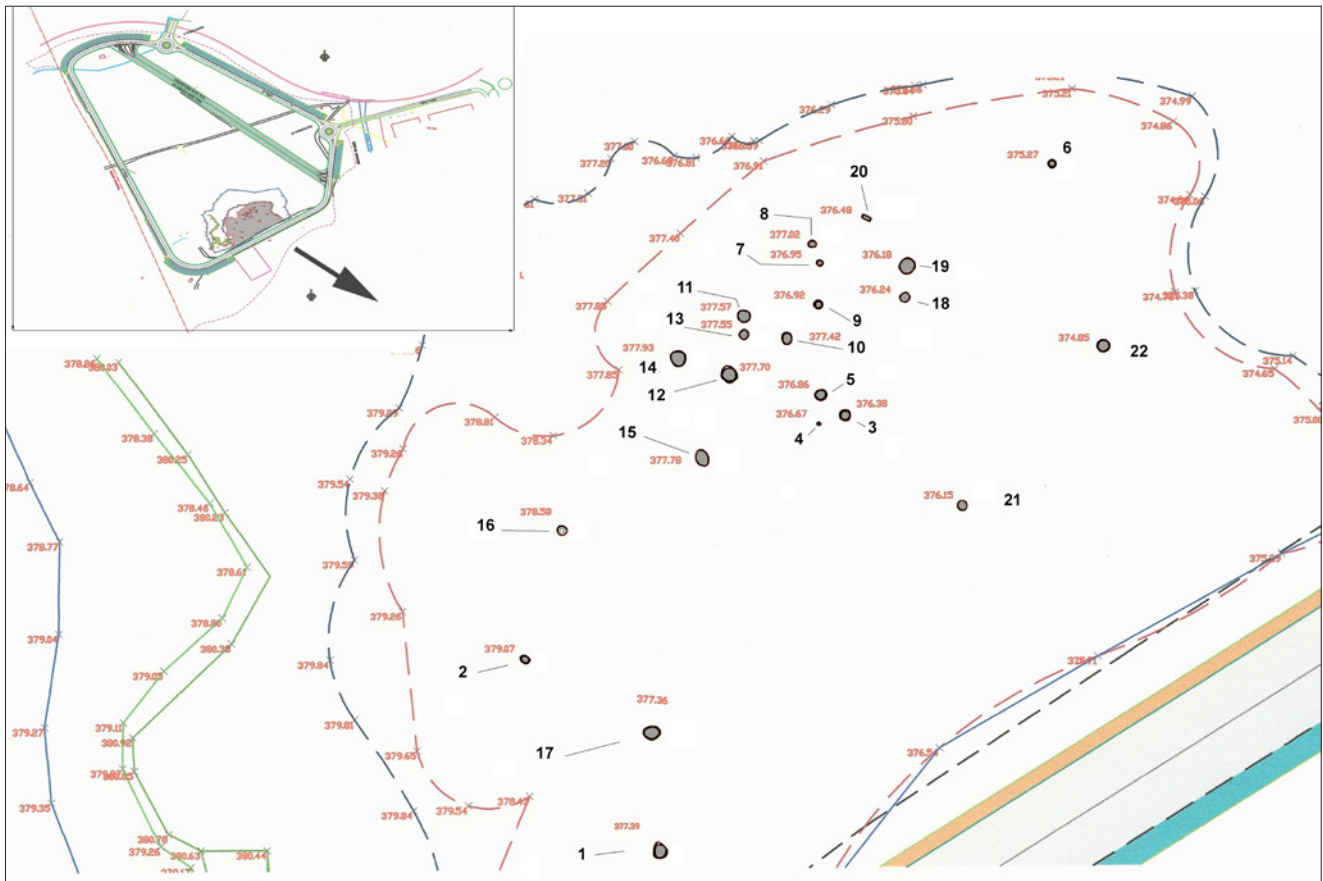

Fig. 12. Planta general del sector excavat.

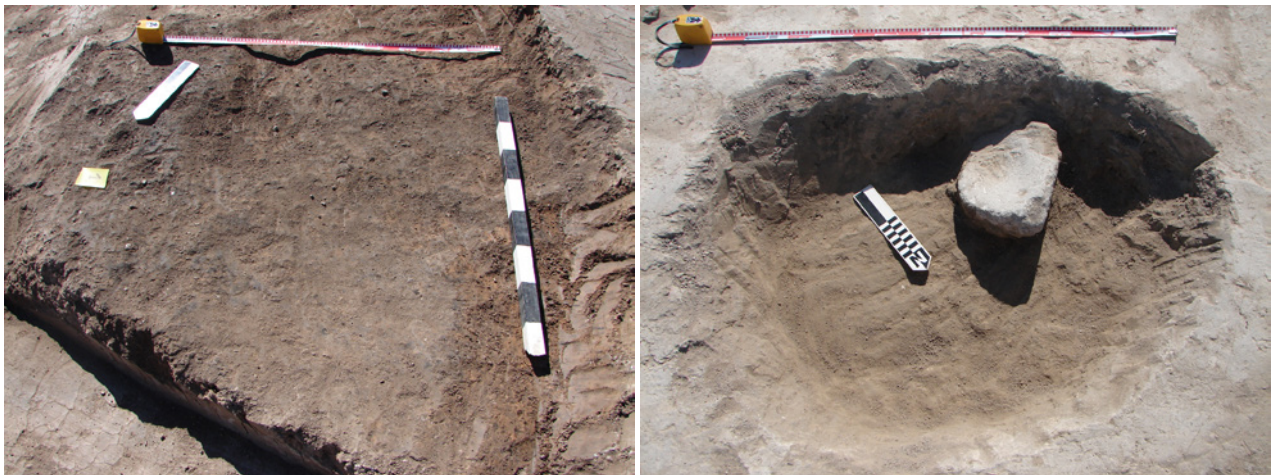

Fig. 13. Estructura 1.

Estructura 5: estructura de planta circular, amb secció en forma de cubeta, amb un diàmetre màxim d'1,18 m i una fondària màxima de 0,38 m. La base és regular i plana. S'hi han diferenciat dues unitats estratigràfiques, de les quals la UE 5001 arriba fins a -28/30 cm de fondària i està formada per un sediment color marró obscur argilenc i amb arenes, cohesionat però poc compactat. La fracció és escassa i de mida mitjana. El material és variat: ceràmica, sílex, pedra polida, fang cuit, carbons.

La UE 5002 només té uns 6 cm de potència. El sediment és de color marró clar amb presència d'arenes i restes calcàries. Apareix cohesionat i més compactat. La presència de materials disminueix, sols dos fragments ceràmics atípics i un fragment de fang cuit. La fracció és escassa o nul·la (fig. 18, fig. 19, fig. 20).

Estructura 12: estructura de planta circular amb secció troncocònica. El diàmetre màxim de la planta superior és d'1,32 m i el de la planta inferior d'1,73 m. La fondària màxi-

Fig. 14. Estructura 2.

Fig. 15. Estructura 3.

Fig. 16. Estructura 6.

ma és de 0,78 m. Presenta una base irregular. Sols s'hi ha diferenciat una unitat estratigràfica, UE 12001, amb un sediment color marró obscur. Presenta arenes i argiles i es troba molt compactat i cohesionat. La fracció és escassa i mitjana. El material és prou abundant i variat: ceràmiques, carbons, sílex, malacofauna, fang cuit i pedra polida.

L'estructura 4 és de planta circular i secció en forma de cubilet. El seu diàmetre màxim és de 0,38 m i la fondària de 0,30 m. La base és regular i plana. S'hi ha diferenciat una única unitat estratigràfica, UE 4001, formada per un reblliment de color marró obscur amb tonalitats grises i negres. El sediment es troba compactat i cohesionat i farcit de carbons,

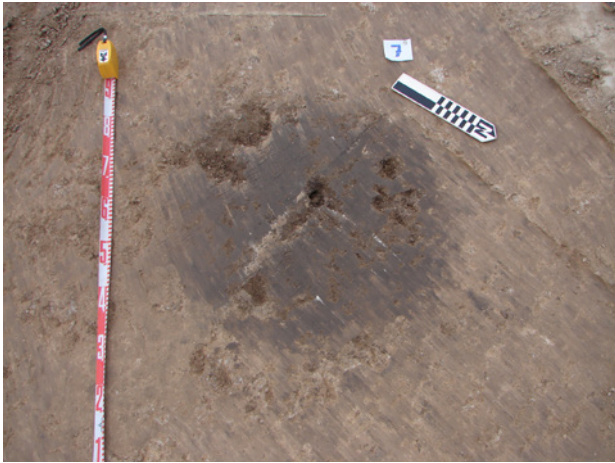

Fig. 17. Estructura 7.

Fig. 18. Estructura 13.

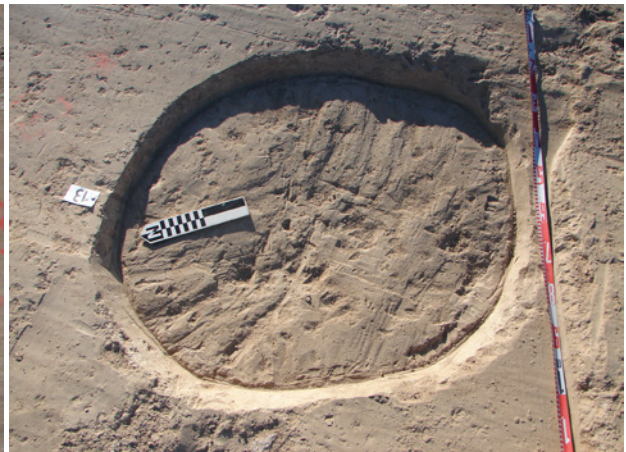

Fig. 19. Estructura 16.

sent-ne l'única evidència arqueològica. No hi ha fracció ni cap altre tipus de material. Pensem que pot tractar-se d'un forat de pal, les restes de carbons i cendres són restes característics d'aquest tipus d'estructures. Estaria en relació amb dues estructures properes, la núm. 5 i la núm. 3, relacionades, perquè no, amb una unitat d'habitació.

L'estructura 20 (fig. 21), de planta rectangular de petites dimensions: 0,48x0,20x0,07, de cronologia imprecisa en la qual sols localitzàrem un fragment ceràmic de data incerta, però que la trobem junt a d'altres, d'estructures, totes elles clarament prehistòriques. Això no obstant la seua morfologia i dimensions s'avindrien prou bé amb un clot per plantar vinya, ja de

Fig. 20. Estructura 19.

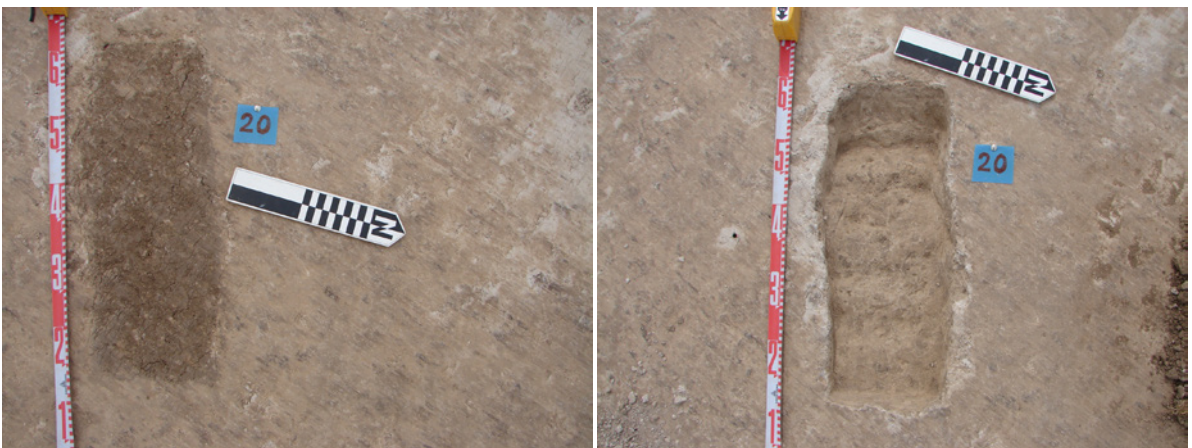

Fig. 21. Estructura 20.

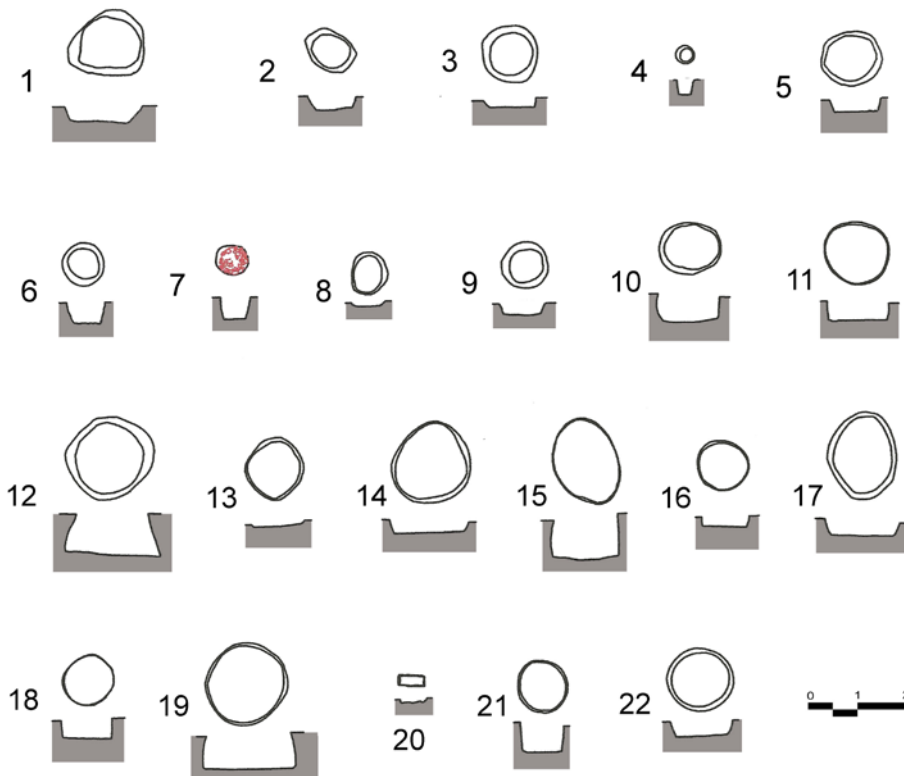

Fig. 22. Dibuix de planta i tall de les estructures negatives.

cronologia històrica, antiga o medieval, com els documentats per exemple al Bancal del Cel –Ontinyent– (post s.VII) o a la Cooperativa –la Font de la Figuera– (possiblement romans), per citar només alguns exemples propers al jaciment. El fet de no documentar-ne altres immediates, com caldria esperar, contribuiria a indicar-nos el greu estat d'arrabassament de la zona previ als nostres treballs.

Estructura 19: estructura amb planta circular, secció troncocònica i base regular i plana. El diàmetre màxim de la planta superior és d'1,47 m i el de la planta inferior d'1,59 m. La seua fondària màxima és de 0,62 m. Hi diferenciem dues unitats estratigràfiques. La UE 19001 està formada per un sediment color marró constituït per argiles. Es troba compactat però poc cohesionat i té algunes arenas. La fracció és escassa i sols són petits còdols. El material és regular i variat: fang cuit amb forma, fauna, carbons, sílex, malacofauna marina i ceràmiques. També hi ha part passiva i activa de molí de mà. La UE 19002 la identifiquem als 0,50 m de fondària i està formada per un sediment color marró clar constituït per arenas i argiles. Està molt compactat i cohesionat i la fracció és prou abundant i de mida mitjana i gran. Hi ha ceràmica, fang cuit, fauna i carbó. La gran quantitat de fang cuit localitzat en aquesta estructura, com ara els dos “capfoguers” i altres fragments que presenten cares planes, arrodonides, marques de branques, etc., fa pensar en alguna funció relacionada amb el foc (forn...); l'estructura núm. 10 també ens ha proporcionat una gran quantitat de fang cuit.

Altres estructures suposem que poden ser directament abocadors, fets *ex professo*, sitges, o fosses per a altres usos que ara se'ns escapen, com per exemple l'extracció d'argiles, etc.

La presència de restes materials no és directament proporcional, encara que podria semblar-ho, a les dimensions de les estructures. Així, destacar com l'estructura 11, la 16 i la 14, totes elles prou arrasades, contenen abundants materials; mentre la 15, de grans dimensions, a penes va proporcionar material arqueològic.

Tampoc la distribució espacial de les estructures, fins i tot obviant la seua suposada cronologia relativament diversa, ens dona base per a cap conclusió, car aquesta distribució és enormement irregular i/o atzarosa. Sobta, una vegada més, que el que hem trobat siguin clarament restes de sitges, segons creiem, però de les que en cap cas es conserva més d'una tercera part. Aquesta conservació tan parcial de les estructures ens dona a entendre que l'espai ha sofert fenòmens de destrucció o transformació de gran abast i que desconeixem absolutament. En aquest cas més encara perquè ja vam trobar desfigurada la seua ubicació topogràfica en el entorn. Tot i això, per les anàlisis de les fotografies i plànols anteriors, sembla clar que la ubicació d'aquest nucli de sitges no estava en la major altura relativa de l'interfluvi, com sol ser més corrent, sinó en un vessant suau (fig. 22).

4. ELS MATERIALS

4.1. LA CERÀMICA

La indústria ceràmica està formada per 1.080 fragments, 929 són atípics, la resta, és a dir, 151, està formada per llavis, elements de premsió, bases i fragments decorats. La majoria de les pastes estan poc cuidades, amb desgredants de dimensions mitjanes, trobant-se ben representades les mides mitjanes i grosses.

Les superfícies, com és obvi en una col·lecció en què una part està formada per recollida superficial, es troben prou erosionades, encara que hi ha superfícies tractades, allisades i brunyides.

Entrant ja en l'anàlisi més detallat de la indústria ceràmica, en el Pepelillo hem trobat un total de 107 llavis, sent els més nombrosos els arrodonits, el que representa el 85,9% amb 92 efectius; després, amb presència molt modesta estan els apuntats, engrossits externs, els dos amb el 4,6% i 5 peces respectivament, i el plans amb 3 peces i un 2,8%, i els bisellats arrodonits amb 2 (1,8%).

Els elements de premsió són extraordinàriament escassos amb un total de 9 mamellons de distintes dimensions i una ansa de cinta. Pel que fa a les bases, en són 7, totes elles planes o aplanades.

A pesar de tractar-se d'una actuació tan limitada i un conjunt tan escàs, el grup de fragments decorats és nombrós i interessant. En total hi ha 27 fragments decorats, el que representa un 2,5% sobre el total de fragments ceràmics. Entre aquests destaquen els de decoracions pentinades, tan solament interiors com solament exteriors, així com interiors i exteriors, 13 fragments, és a dir, el 48,1%; per darrere estan les incisives amb 6 i un 22,2%, 4 amb cordons i un 14,8%, 3 impreses amb instrument amb punta (11,1%) i 1 fragment amb unglades (3,7%).

Pel que fa a les formes, la fragmentació de la col·lecció ha fet que tan sols hi hem pogut identificar 11 formes. El mètode d'anàlisi del material ceràmic ha seguit les pautes que va establir J. Bernabeu (1989) per al neolític del País Valencià, que en posteriors publicacions ha patit algunes petites variacions (Bernabeu et al., 1993 i 1994). Hi dominen les formes de classe A i B amb 4 efectius cadascuna. La classe A es conforma en 3 escudelles, és a dir grup 1, i un plat o font de perfil compost, grup 3 tipus IB amb lleuger perfil en S. La classe B, tots 4 són del tipus I bols hemisfèrics i/o globulars. La classe C està formada per dos vasos del grup 14 tipus I, és a dir, vas troncocònic amb perfil sortint, amb base cònca o plana. I de la classe D tenim un exemplar del grup 14 amb un fragment d'una ansa de cullerot.

Allò que fa més interessant la indústria ceràmica del Pepelillo és el petit conjunt de ceràmiques decorades:

Un primer fragment, procedent de recollida superficial (fig. 23, 3), del cos d'un vas, decorat amb bandes farcides de petites impressions fetes amb una “gradina” o petita pinta, combinades amb bandes lliures de decoració, amb una superfície que conserva restes d'allisada i que combina coccio oxidant i reductora. El desgredant es petit quasi inapreciable. Es tracta d'un fragment campaniforme marítim imprès de la varietat “Herringbone”.

De l'estructura 2, UE 2001, tenim dos petits fragments decorats: el primer, 2001.63, petit fragment ceràmic del cos, possible carena, coccio oxidant exterior i reductora interior, desgredant petit i decoració a base de bandes impreses amb instrument o “gradina”, amb bandes lliures. La superfície es troba molt erosionada (fig. 23, 2). L'altre fragment, 2001.62, és un petit fragment del cos amb coccio oxidant tant en el seu interior com en l'exterior, desgredant molt petit i decoració feta també amb bandes impreses d'instrument o “gradina” i amb bandes lliures. Encara que la superfície es troba erosionada, hi resten senyals de brunyit (fig. 23, 1).

L'últim fragment clarament campaniforme el localitzarem també en l'estructura 2, UE 2001 (2001.60). Es tracta d'un fragment d'un petit bol hemisfèric, amb llavi arrodonit, coccio reductora i superfície brunyida, no erosionada. El vas es troba decorat amb bandes confeccionades amb la tècnica d'incisió i

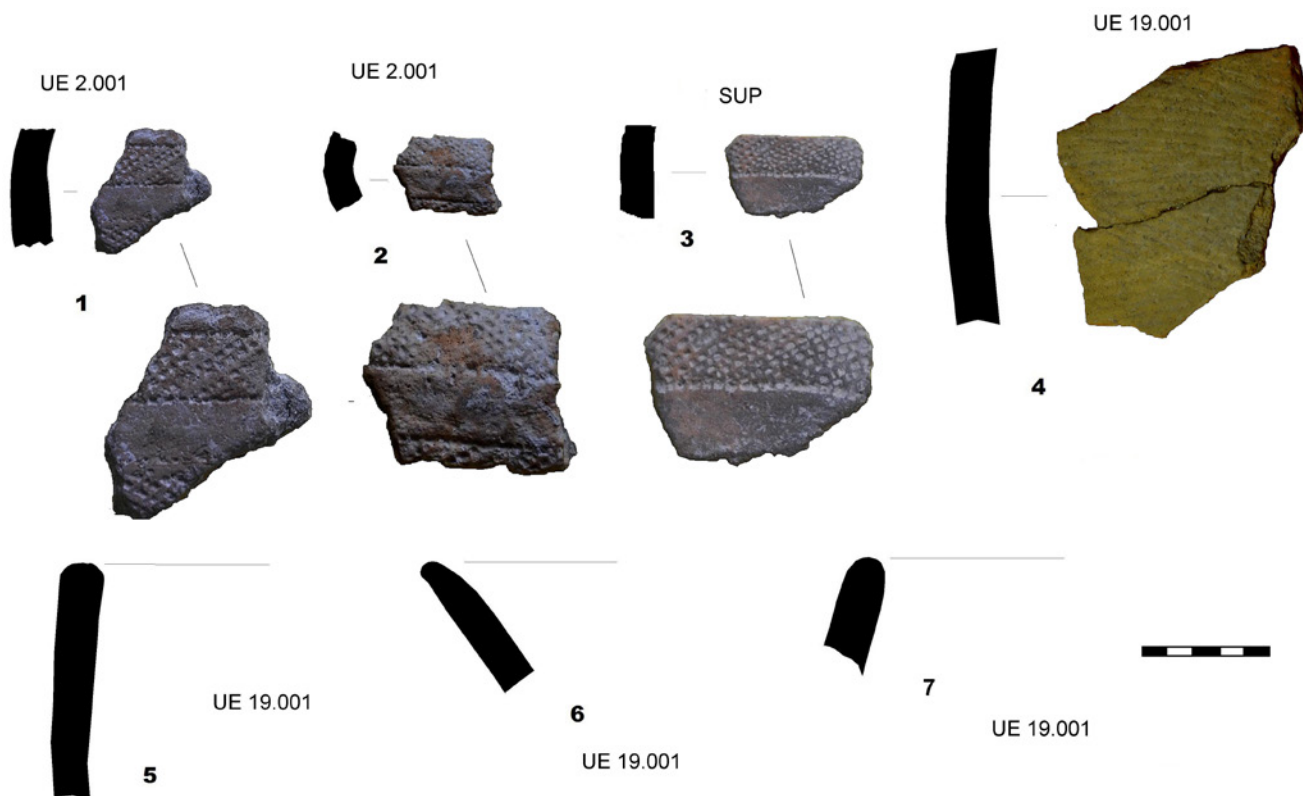

Fig. 23. Material ceràmic.

farçides amb un reticulat fet també amb línies incises, deixant bandes lliures sense decorar (fig. 24, 5). Aquest últim fragment característic de moments post marítims, varietat incisa dins del campaniforme valencià, que conviu amb varietats pseudo excises, molt semblant a alguns vasos del Promontori (Bernabeu, 1984: 77; Ruiz, 1990: 77).

L'existència en l'estructura nº 2 de dues varietats campaniformes que en principi tindrien cronologies, orígens i morfologia diferents pot obeir al fet que en el darrers moments de la tradició campaniforme marítima conviuen ceràmiques d'aquesta tradició amb les primeres varietats autòctones (fig. 25).

En aquests moments els jaciments coneguts al País Valencià que presenten dins dels seu repertori restes materials ceràmiques assignables al campaniforme marítim i/o epimarítim en són 18. Fent una breu síntesi trobem restes ceràmiques marítimes de la variant Cordada (AOC) a Vil·la Filomena (Vila-real) (Bernabeu, 1984: 119, lám. 1), a la Cueva Merinel (Bugarra) (Aparicio, 1991: fig. 2), i a la Vital (Gandia) (Pérez Jordà et al., 2011: 198, fig. 14.9), així com campaniforme mixt (Z/ZM) també a Vil·la Filomena (Bernabeu, 1984: 120, lám. 2-8 i 9), la Vital (Pérez Jordà et al., 2011: pàg. 198, fig. 14.10) i la cova de l'Absis de Morella (Andrés Bosch, 2005: fig. 6 i 9; Soler, 2014: 75).

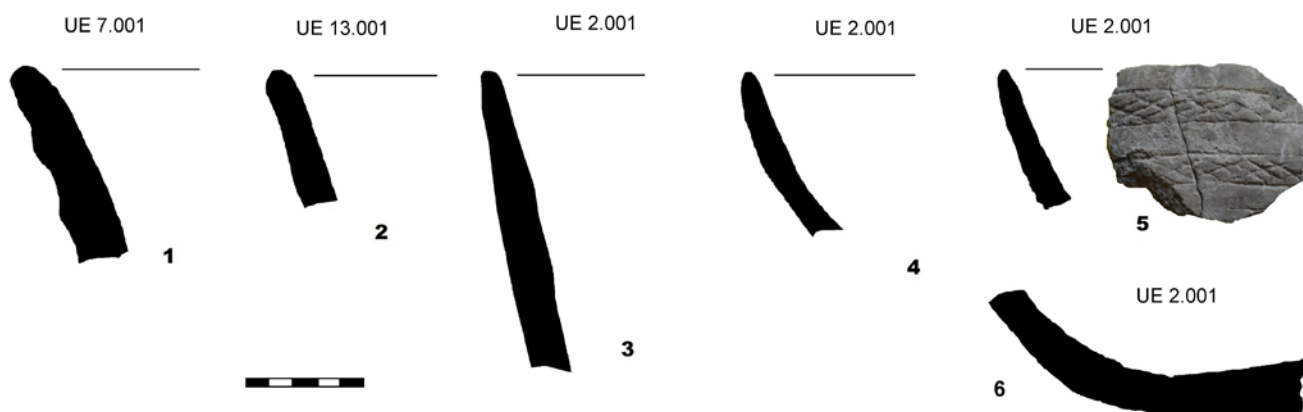

Fig. 24. Material ceràmic.

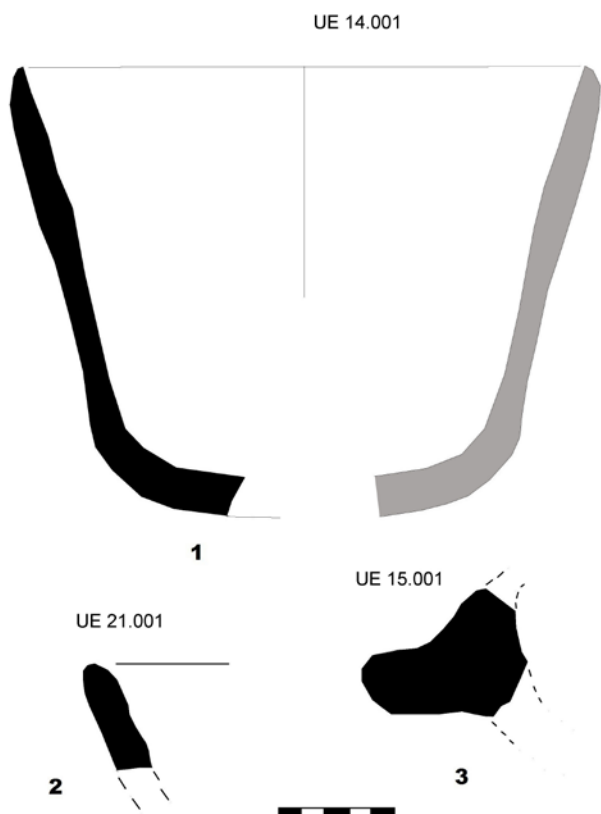

Fig. 25. Material ceràmic.

Campaniforme marítim imprès (ZM(H)) el trobem a la cova de les Aranyes (Alzira) (Bernabeu, 1984: 333, fig. 1-A1), la cova de la Recambra (Gandia) (Bernabeu, 1984: 36, fig. 4-R1 i R2), la cova del Conill (Cocentaina) (Bernabeu, 1984: 83, fig. 51.1; Pascual Benito, 1988: 138, fig. 23-1 a 6), la cova del Negre (Cocentaina) (Pascual Benito, 1988: 152, fig. 1), el camí de l'Alfogàs (Bèlgida) (Bernabeu, 1984: 35, fig. 3.2), la cova de Bolomini (Alfafara) (Bernabeu, 1984: 72, fig. 40.3), Serrella (Banyeres) (Pascual Beneyto, 1993: 123, fig. 12), Las Espeñetas (Orihuela) (Bernabeu, 1984: 72, fig. 40.3), la covarxa 2 de can Ballester (Gusi i Olaria, 1979: 39-96), la cova Santa (la Font de la Figuera) (Bernabeu, 1984: 124, lám. 6-Cs 1), i Pepelillo (Agullent).

Assenyalem l'existència, dins de l'horitzó marítim imprès, tant en la cova del Conill (Bernabeu, 1984: 84, fig. 51.2; Pascual, 1989: 137, fig. 22.13) com en la cova de l'Absis de Morella, de la variant marítima lineal.

A més se sumen amb decoració epimarítima, tant amb estil compost com geomètric, els jaciments de: cova de les Aranyes (Bernabeu, 1984: 33, fig. 1-A2 i A3), cova dels Gats (Alzira) (Bernabeu, 1984: 45, fig. 13.1), camí de l'Alfogàs (Bernabeu, 1984: 34, fig. 2.1), sima de la Pedrera (Benicull) (Bernabeu, 1984: fig. 11.3; Aparicio, 1978: 83, fig. 8), cova de les Cendres (Moraira) (Vento, 1986: 121, fig. 2.2 i 124, fig. 5.2; Bernabeu i Molina, 2009: 68, fig. 38-310 i 216), les Moreres (Crevillent) (González Prats i Ruiz, 1994) i Las Espeñetas (Bernabeu, 1984: fig. E2).

Ens interessa destacar que, del total, 11 jaciments són en cova, en alguns cohabitaven tradicions campaniformes marítimes junt a d'altres postmarítimes, amb clara continuïtat cro-

nològica. Així trobem que en la Cueva de Merinel de Bugarra conviuen ceràmiques cordades (AOC) amb d'altres incises. A la sima de la Pedrera de Polinyà del Xúquer, ceràmiques impreses epimarítimes amb postmarítimes (incises); a la cova dels Gats d'Alzira ceràmiques impreses epimarítimes amb ceràmiques postmarítimes (incises i pseudoexcises); a la cova de la Recambra de Gandia ceràmiques impreses marítimes (ZM(H)) amb ceràmiques incises, a la cova Santa de la Font de la Figuera ceràmiques impreses marítimes (ZM(H)) amb d'altres incises i pseudoexcises, i per últim a la cova de les Cendres de Teulada-Moraira impreses epimarítimes amb incises i pseudoexcises.

Quatre jaciments, per la seua banda: la Vital, camí de l'Alfogàs, Vil·la Filomena i el Pepelillo, són jaciments a l'aire lliure en pla amb subestructures: sitges i fosses... seguint la tradició que s'havia generalitzat durant el IV mil·lenni. D'aquests, en la Vital, per ara, sols existeixen vasos de l'horitzó marítim; en tots els altres hi ha variants marítimes i postmarítimes. D'aquesta manera al camí de l'Alfogàs de Bèlgida conviuen ceràmiques impreses marítimes (ZM(H)), epimarítimes i postmarítimes (incises); a Vil·la Filomena (Vila-real) les varietats cordades tant (AOC) com (C/ZM) junt amb d'altres clarament postmarítimes (incises), i en el cas que ara ens ocupa veiem la existència en Pepelillo de ceràmiques impreses marítimes (ZM(H)) al costat d'un fragment postmarítim (incís).

Tres jaciments, les Moreres, Las Espeñetas y Serrella, responen a jaciments en altura, alguns com les Moreres amb defenses amb –en principi– un model d'assentament que es generalitzarà durant l'edat del bronze. Tots tres jaciments situats al sud del País, dos d'ells amb ceràmiques campaniformes de l'horitzó marítim (ZM(H)), tant a Serrella, junt a la capçalera del riu Vinalopó, com a Las Espeñetas. Pel que fa a les Moreres, amb ceràmiques epimarítimes. Tots tres presenten juntament amb les ceràmiques campaniformes impreses marítimes d'altres postmarítimes, incises i pseudoexcises.

Per altra banda, les ceràmiques pentinades presenten un percentatge exagerat amb el 48,1%; aquest es deu, sense dubte, a les circumstàncies particulars del jaciment. Aquestes ceràmiques les tenim presents a la cova de la Sarsa, la cova de l'Or i la cova de les Cendres des dels primers moments del neolític, encara que es tracta d'un tipus decoratiu en aquests primers moments del NIA solament testimonial, inferior al 2%; serà a partir del NIB1 que les pentinades se situen entre el 6 i el 12%, arribant en el NIB2 fins al 18,2%. Aquest tipus decoratiu, en ocasions considerat sols com un tractament de les superfícies i no com una decoració, fou aïllat a partir dels nivells VII i VI de Cendres. Bernabeu caracteritzà el NIC, o Horitzó de ceràmiques pentinades que va passar del 20% fins al 64,6% del total de les decoracions, variant el percentatge si considerem sols els fragments o els vasos. Les ceràmiques pentinades perduraran durant tot el neolític II fins arribar a l'HCT.

4.2. EL SÍLEX

La indústria lítica tallada del jaciment del Pepelillo està constituïda per un total de 241 peces, de les quals el major volum, és a dir, 174, provenen de la recollida superficial. Assenyalar que quan vam començar a treballar trobarem la superfície molt rentada –feia uns mesos que s'havia desbrossat– i les restes materials lítiques es veien fàcilment.

Només 67 peces procedeixen dels treballs d'excavació. El sílex el localitzem en 12 de les 22 estructures, destacant la presència d'aquest material arqueològic en la n° 12 i la n° 14 (amb 15 i 13 restes respectivament).

El sílex és la matèria emprada en la confecció de la indústria lítica en pedra tallada del Pepelillo. Trobem força varietat entre els tipus de sílex utilitzats: blancs, melats, rosencs, etc. (fig. 26).

Els productes de talla constitueixen el major nombre de restes, 218 (taula 1). Entre els resquills i els fragments indeterminats superen el 52% del total, seguit de les ascles 17,8%, les fulles i fulletes 10,5%, els nuclis –la majoria esgotats o molt esgotats–

5,9%. Testimonials són les làmines de cresta i les taules de revifat. Les fulles/fulletes i ascles amb senyals d'ús representen el 2,7 de les restes de talla –utilatge no retocat–. Com hem assenyalat, els nuclis ens han arribat en un estat d'esgotament molt avançat; això suposa que la majoria siguen de mida molt reduïda. Destaquen pel seu nombre els nuclis per extreure ascles, predominant els informes, seguits dels piramidals, discoides i prismàtics.

Els treballs de talla estan ben presents en el jaciment, encara que la major part de les restes s'han localitzat en les recollides superficials. D'entre les estructures excavades destaca la n° 12 amb 14 productes de talla.

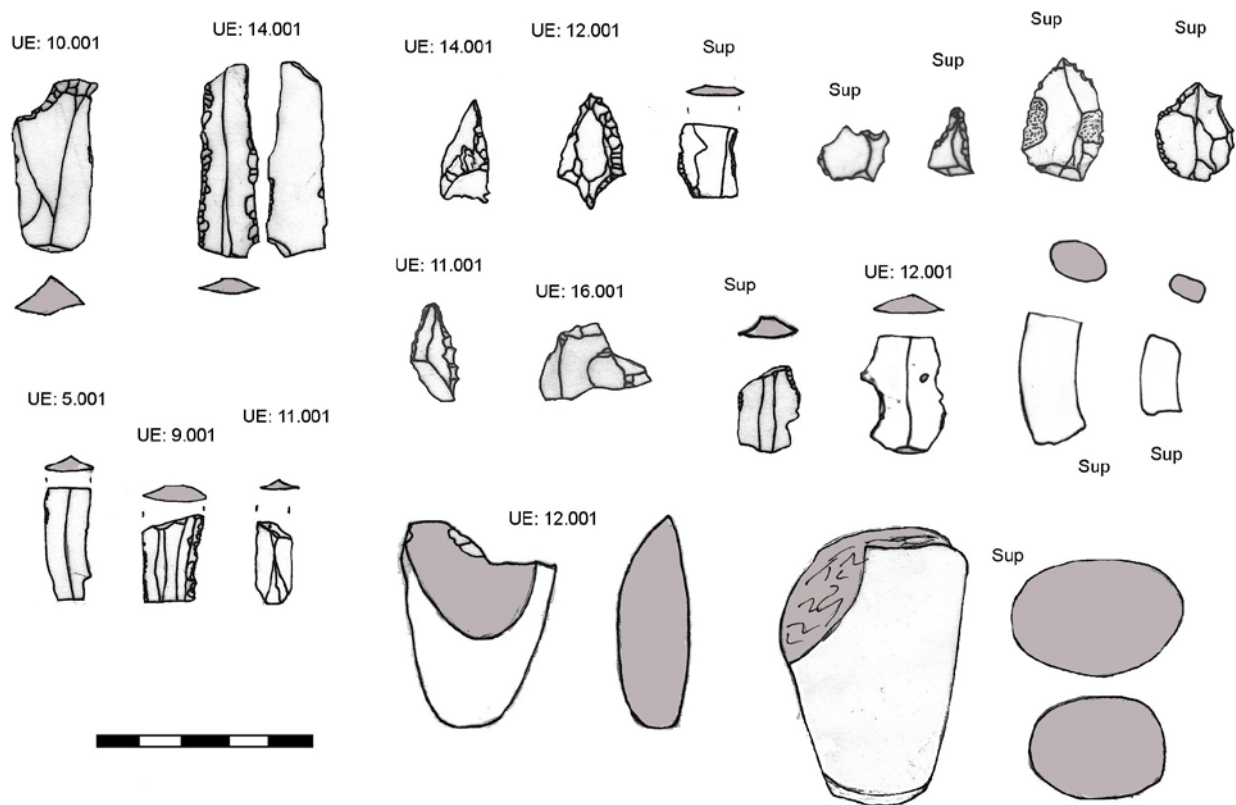

Fig. 26. Material lític.

Taula 1. Pepelillo. Sílex. Restes de talla.

Estructures	2	5	9	10	11	12	14	14	15	16	17	18	19	Sup/Net	Total
UE	2001	5001	9001	10001	11001	12001	14001	14002	15001	16001	17001	18001	19001		
<i>Senyals d'ús</i>															
Sobre ascla														1	1
Sobre fulla/fulleta		1				1	3								5
<i>Restes de talla</i>															
Fulles/fulletes	1	1			1	1								19	23
Ascles		1	1		1	3		2	3	1	1	2	3	21	39
Trencalls	1	1			1	3		2		1				43	52
Resquills				2	1		2					1	1	55	62
Informes						4								18	22
Làmina de cresta														1	1
Tauleta de reavivat														1	1
<i>Nuclis</i>															
					1	1	1			1			2	7	13
Total	2	4	1	2	5	13	6	4	3	3	1	3	6	166	218

Fig. 27. Silex.

L'utilatge retocat és molt escàs: 23 peces, (taula 2) de les quals pràcticament la meitat procedeix de la recollida superficial i de la neteja: un total de 9. Les fulles retocades ocupen una primera posició en el volum de les peces retocades del Pepelillo, un 45% del total. Destaquen les que posseeixen retocs marginals, sobre les de retoc abrupte i pla-invasor respectivament. El segon grup tipològic per importància són les ascles retocades, un 27% del total, normalment amb retocs simples, marginals i continus. Testimonials són les osques/denticulats amb dues peces, 9%, una punta de fletxa, un raspador, un trepant i una dent de falç.

En resum la indústria lítica del Pepelillo és característica del III-IV mil·lenni aC, en general del neolític. La seua escassetat fa que les valoracions i percentatges tinguen un valor mínim. Tanmateix destaca la important component laminar de la indústria – observada en els materials de recollida superficial –, la presència

del retoc pla-invasor: en fulles/fulletes, punta de fletxa i alguna ascla. Pel que fa a la punta de sageta, és del subtipus d'aletes incipients i agudes, i peduncle curt, segons Juan-Cabanilles (2008). Es tracta d'un grup de puntes característic del neolític avançat i de l'eneolític. Les d'aletes incipients agudes, encara que en percentatges no gaire significatius, estan més presents en moments finals de l'Ereta del Pedregal (Ereta III i IV), en context clarament campaniforme, si bé sense arribar a la significació del subtipus amb aletes agudes i peduncle desenvolupat, rases o sobrepassades (fig. 27, 28 i 29).

Juan-Cabanilles (2008: 171) anota, seguint allò que va indicar J. Bernabeu (1984), que les serres i dents de falç, encara que característiques i quasi exclusives de l'edat del bronze, disposen d'antecedents en els moments finals del neolític (Neolític IIC), i fins i tot una mica anteriors a aquest moment. També destaca la dent de falç, morfològicament diferent als elements de falç (Fortea, 1973; Martí, 1977 i 1983). Bernabeu, basant-se en les troballes del Bancalico de los Moros a Redován (Ros Dueñas, 1980), observa que la dent de falç, considerada com a fòssil director de l'edat del bronze al País Valencià, apareix abans, així com passa en el sud-est peninsular (Bernabeu, 1984). En el poblat de Redován apareixen dents de falç junt amb materials campaniformes; açò ho podem veure en els jaciments d'Orce (Shule i Pellicer, 1966) i en la fase V de Montefrío (Arribas i Molina, 1979). Treballs posteriors i més propers no fan més que constatar-ho, i així trobem dents de falç en moments cronològics precampaniformes: en la cova del Racó Tancat i la cova del Balconet (Cocentaina) (Pascual, 1988), amb elements del Neolític IIB; en contextos campaniformes: en la cova del Llidoner (Cocentaina), la Cueva Oriental de Salvatierra (Villena) (Soler, 1981; Guitart, 1987), en el nivell III de l'Ereta del Pedregal (Navarrés) (Pla et al., 1983), la cova dels Anells (Banyeres) (Aparicio, 1981), en Casa de Lara (Villena) (Guitart, 1987), Molí Roig, l'Illa.

L'altre tipus de clara filiació neolítica, poc present en els moments darrers (EP III), és el trepant sobre fulleta fracturada, de punta curta i retoc abrupte i directe, seguint Juan-Cabanilles (2008).

Taula 2. Pepelillo. Silex. Material retocat.

Estructures	5	9	10	11	12	14	19		Total
UE	5001	9001	10001	11001	12001	14001	19001	Neteja	
<i>Fulles i fulletes retocades</i>									10
Retoc marginal					2	1	1		4
Retoc invasor		1				1			2
Vora abatuda						1	1	1	3
Escotadura								1	1
<i>Mosses i denticulats</i>									2
Fulla/fulleta amb mossa			1			1			2
<i>Puntes de sageta</i>									1
Peduncle					1				1
Raspador	1								1
<i>Trepant</i>				1				1	2
<i>Dents de falç</i>								1	1
<i>Ascles retocades</i>						1		5	6
Total	1	1	1	1	3	5	2	9	23

Fig. 28. Selecció de peces de sílex.

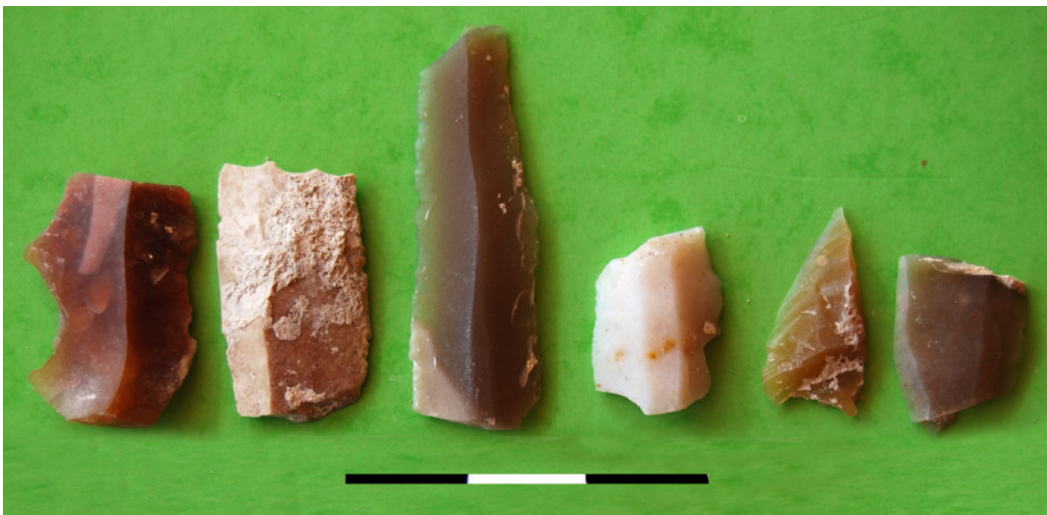

Fig. 29. Selecció de peces de sílex.

Fig. 30. Pedra polida.

4.3. LA PEDRA

Els estris de molta són abundants, la majoria fragments, sobretot parts passives que en total sumen 11, per 5 d'actives, en aquest últim cas amb 3 de senceres. Sobresurt el cas de l'estructura 1, en la qual aparegueren 9 fragments de molí, 6 parts passives i 3 d'actives, en un farcit pràcticament estèril, amb una estructura de planta força irregular i secció en forma de cubeta amb base plana i regular amb un diàmetre màxim d'1,57 m i tan sols 0,36 m de fondària màxima. El sediment destaca per la gran quantitat de matèria orgànica, sediment profundament ennegrit amb abundants carbons; ben bé es podria tractar d'una estructura de combustió.

També assenyalar l'existència d'una maça de morter amb restes de poliment localitzada a l'estructura nº 12.

De pedra polida les restes són molt escasses, tan sols uns fragments informes de la recollida superficial i, en l'estructura nº 12, una aixxa sencera (fig. 30).

En pedra, a part dels estris de molta dels que ja s'ha parlat, destaquen dos braçalets de pedra calcària, un amb una secció més o menys quadrada i l'altre clarament ovalada; es tractarà d'ells en l'apartat d'ornat.

4.4. EL FANG CUIT

Es tracta de la resta material més abundant després de les ceràmiques i les restes lítiques, en total 177 fragments. El fang cuit és molt abundant en dues estructures. En la 10, tant en la UE 10001 com en la 10002, alguns dels fragments presenten formes, cares planes, arrodonides i d'altres amb marques de brancatge. L'altra estructura és la 19, on destaquen alguns fragments, de mitjanes i grans dimensions, i dos fragments de "capfoguer". Aquests dos són de forma cilíndrica i un d'ells presenta una clara perforació, trobant-ne paral·lels en Niuet (Bernabeu et al., 1994: 38) i en la Mola Alta de Serelles (Trelis, 1984). La funcionalitat d'aquestes peces sembla ser de suport en estructures de combustió; la resta de peces de fang semblen restes d'elements de construcció, fragments d'estructures domèstiques d'emmagatzematge, combustió, etc. (fig. 31). En la neteja superficial va aparèixer un fragment de grans dimensions informe de més de 2 quilos, pròxim precisament a l'estructura 19.

Fig. 31. Fang cuit.

4.5. LA FAUNA

Al jaciment del Pepelillo només s'han identificat dues estructures que han proporcionat restes faunístiques. Aquestes, però, són molt escasses i no ens han permès conèixer molta informació sobre les espècies presents en el jaciment.

Estructura 19, UE 19.001: En aquesta estructura s'ha recuperat una única resta faunística en molt mal estat de conservació i trencada en nombrosos fragments. Es tracta d'una diàfisi de metapodi de boví (*Bos taurus*). El grau d'alteració que presenta a causa de les condicions postdeposicionals ens impedeix obtenir-ne més informació. Així, ha estat impossible detectar tant marques de carnisseria com alteracions d'origen animal (mossegades o rosegat).

Estructura 10, UE 10.001: Les restes faunístiques localitzades en aquesta estructura són una mica més nombroses. Ací també s'ha identificat una resta de boví (*Bos taurus*). Es tracta d'una diàfisi de radi, que també es troba molt afectada per processos postdeposicionals, de manera que tampoc s'han identificat marques de carnisseria ni alteracions d'origen animal (mossegades i/o rosegats) en la seua superfície. A aquesta resta, cal afegir la presència de dos fragments de diàfisi indeterminats, que semblen pertànyer a espècies de talla mitjana (mesofauna) com ovicaprins o suïds, encara que la deficient conservació dels mateixos ens impedeix una major aproximació a nivell taxonòmic.

Donada la pràctica inexistència de restes faunístiques al jaciment del Pepelillo, com la seua deficient conservació, ens és impossible inferir dades de l'economia o de l'ecosistema que l'envoltava.

4.6. LA MALACOFAUNA I L'ORNAT

Entre la malacofauna recuperada a Pepelillo el gènere millor representat és *Glycymeris* sp., amb un total de vint-i-tres restes pertanyents a un nombre mínim de set valves. La major part de les restes són fragments de petita mida amb fractures no erosionades, pel que es trencaren al jaciment. Només dues valves es conserven completes amb una altura al voltant de 50 mm, una d'elles amb el "natis" perforat per erosió natural, i l'altra no erosionada però faltant-li bona part de la vora per fractura actual. L'altra resta de mol·lusc d'origen marí és un fragment de dimensió molt petita pertanyent a la xarnera d'un bivalve indeterminat. Els mol·luscs continentals es redueixen a un exemplar complet de *Pseudotachea splendida* i a un petit fragment d'helicidae indeterminat.

La presència de valves de *Glycymeris* resulta molt freqüent en contextos d'hàbitat a l'aire lliure del neolític final/calcolític (finals del IV i gran part del III mil·lenni aC) de la regió central del Mediterrani peninsular, on apareixen en un nombre elevat, constituint el gènere millor representat, amb percentatges que superen sempre la meitat de les restes, entre el 51 i el 87% (Pascual Benito, 2008). Com ocorre al conjunt del Pepelillo, es constata en tots els jaciments una selecció d'aquestes petxines en base a la seua mida, doncs la major part supera els 40 mm d'alçària. Bona part de las valves es troben afectades per l'erosió marina en major o menor mesura, fet indicatiu que la seua recollida es va dur a terme en la platja, una vegada mort l'animal. Aquests factors, units a la mateixa morfologia còncava, a la consistència d'aquestes petxines, a més del que

s'observa en alguns exemplars d'altres jaciments, apunta al fet que bona part de les valves d'aquest gènere foren recollides per a la seua utilització com a eines, com ara petits contenidors de matèria colorant o com a allisadors/gratadors. El fet que es documente alguna valva amb el "natis" perforat no indica necessàriament que fóra utilitzada com a elements d'ornat com s'ha considerat tradicionalment, ja que les que presenten perforació antròpica solen tindre una grandària reduïda, notablement inferior a la mitjana (taula 3).

Taula 3. Malacofauna documentada al Mas de Pepelillo.

Estructures	10	11	12	14	19	Total
<i>Glycymeris violacescens</i>			2			2
<i>Glycymeris</i> sp.	2	5	3	1	1	12
Bivalv indeterminat		1				1
<i>Pseudotachea splendida</i>		1				1
<i>Helicidae</i> indeterminat	1					1

Respecte als dos fragments de braçalets de pedra trobats en superfície (fig. 32), un d'ells està fabricat amb pedra calcària blanca, de secció el·lipsoidal i superfície molt erosionada, i l'altre amb pedra gris fosca, quasi negra, d'estructura compacta i granulosa, observant-se cristalls en una de les fractures. El primer presenta unes característiques semblants a un altre trobat a la Cova de les Cendres en nivells del neolític IC (Pascual Benito, 2009: fig. III.169: 9), encara que els braçalets de pedra calcària o de marbre tenen una gran amplitud cronològica: apareixen en un moment avançat del neolític antic i són freqüents en assentaments del neolític final i de l'horitzó campaniforme, perdurant fins a l'edat del bronze. El segon braçalet del Pepelillo posseeix una morfometria, color i acabat semblant als fabricats amb esquist, els quals es documenten en jaciments valencians de manera exclusiva en el neolític antic.

Fig. 32. Braçalets de pedra polida.

En definitiva, resulta complicat assegurar la contemporaneïtat dels fragments de braçalet trobats en superfície amb les estructures de cronologia campaniforme del jaciment, podent indicar una ocupació anterior de la zona no localitzada en aquesta intervenció.

4.7. ELS CARBONS: LA VEGETACIÓ LLENYOSA AL MAS DE PEPELILLO

Al Mas de Pepelillo s'ha recuperat carbó procedent del rebliament de 14 estructures, que han ofert quantitats dissemblants de material, sent escàs en algunes, però prou representatiu en altres. En tot cas, el conjunt de les restes recuperades (346 fragments) constitueix una mostra de la vegetació llenyosa existent en l'entorn, i que va anar a parar a l'interior de les estructures mitjançant processos antròpics i/o naturals. Al jaciment no s'ha localitzat clarament una àrea d'hàbitat o d'activitat més enllà d'un conjunt d'estructures excavades, pel que resulta difícil relacionar el carbó amb una activitat antròpica concreta. Algunes estructures poden associar-se a sitges, encara que d'altres són de funcionalitat indeterminada i només una (l'estructura 4) correspon a un possible forat de pal.

Les estructures negatives, cas de les sitges, s'utilitzen freqüentment com a abocadors d'escombraries quan deixen d'utilitzar-se per al seu ús original; també és freqüent que es rebleixen unes estructures abandonades amb el sediment resultant d'excavar-ne de noves, de manera que sempre hi ha un cert grau d'incertesa quant a l'origen i cronologia dels materials trobats a l'interior. En tot cas, els carbons procedents d'un conjunt d'estructures excavades poden arribar a oferir una imatge coherent de la vegetació llenyosa existent en els voltants del lloc (Bernabeu y Badal, 1990; Gómez Puche et al., 2005; Carrión Marco, 2009; Pérez Jordà i Carrión Marco, 2011; García Puchol et al., 2014).

Al Mas de Pepelillo, el fet que la fusta estiga carbonitzada, remet sens dubte al seu pas per un foc, domèstic o natural (un incendi, per exemple). Per l'aparença molt poc rodada dels fragments de carbó, així com la gran mida d'alguns d'ells, ens inclinàriem a pensar en un origen no llunyà al lloc de les estructures. En alguns casos, el conjunt de carbons trobats en una estructura apunten a la seua procedència d'una mateixa fusta fracturada: això es pot observar quan tots els fragments presenten un mateix estat de conservació o unes particularitats anatòmiques comunes. Aquest fet seria prou evident en el carbó procedent de l'estructura 4, la qual cosa corroboraria que podria tractar-se de les restes del propi pal, en aquest cas elaborat amb fusta de roure.

També s'observen alguns processos naturals que afecten el carbó, ja que quasi tot es trobava molt encugat per carbonats i pel propi sediment; això ha causat un cert grau d'indeterminació anatòmica, fent que algunes espècies que generalment són de fàcil identificació hagen quedat englobades en el rang de gènere.

Els resultats de l'anàlisi del carbó han ofert una llista floral escassa, ja que tenim representades un màxim de 7 espècies (taula 4). La major part són arbres o arbusts de port alt, de manera que pensem que hi ha un biaix de representació, i que falten les espècies de matoll característiques del sotabosc; és possible que hagen desaparegut del registre per problemes de conservació o que els abocaments fossen puntuals i selectius, mostrant només una part de la vegetació explotada.

Taula 4. Freqüències dels tàxons identificats en les sitges del Mas de Pepelillo.

Taxons	UE	1002	4001	5001	5002	9001	10001	11001	12001	14001	15001	16001	17001	19001	21001	22001	Total	
	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
<i>Erica</i> sp. (bruc)									1								1	0,29
<i>Olea europaea</i> (ullastre)								4	1								5	1,45
<i>Pinus halepensis</i> (pi blanc)																2	2	0,58
<i>Pistacia lentiscus</i> (llentiscle)				2	1				1					3			7	2,02
<i>Pistacia</i> cf. <i>terebinthus</i> (terebint)	3							5									8	2,31
<i>Pistacia</i> sp.	7		1	2			7	36	2	1				13			69	19,94
<i>Quercus caducifoli</i> (roure)	4	60	4	11							2				21		102	29,48
<i>Quercus perennifoli</i> (carrasca, coscoll)				8				1	23	10		6	2				50	14,45
<i>Quercus</i> sp.	1	20	11	12	3			1			3	1	6	3	7		68	19,65
Indeterminable	2	2	4	4				4	9		2	4		1	2		34	9,83
Total		17	82	30	30	3	7	50	38	11	7	11	8	20	30	2	346	100

El contingut de cada estructura és diferent a nivell qualitatiu i quantitatiu (la qual cosa corrobora que el carbó ha de procedir d'abocaments diversos, probablement resultat de diferents activitats), però es detecten algunes espècies dominants, més que pels seus valors relatius globals, per la seua ubiqüitat en moltes estructures, com és el cas dels *Quercus* (taula 4). Aquests són dominants en quasi totes les sitges, excepte en els reblliments 11001 i 19001, on destaquen els valors de *Pistacia*. La resta de tàxons (pins, brucs, ullastre) apareixen de forma aïllada en només algunes de les estructures.

Encara que, amb les dades disponibles, és arriscat qualsevol tipus de reconstrucció de la composició de la vegetació amb detall, sí que destaca l'abundància de *Quercus* en general, i de la varietat caducifòlia (roure) en particular (fig. 33), que són representants de bosc de tipus roureda-carrascar, ja en retrocés en altres zones en cronologies similars (Badal, 2009; Badal et al., 2012). La presència de pins i espècies de matoll, excepte el llentiscle, és anecdòtica. La manca d'evidències clares de desforestació en el registre antracològic del Mas de Pepelillo està en la línia d'altres jaciments amb sitges, com a Colata (Gómez Puche et al., 2005), o a Jovades i Niuè (Bernabeu i Badal, 1990) on s'interpreta aquest fet com l'efecte de la brevetat del

període d'ocupació d'aquests poblats o com l'existència d'un equilibri entre les zones agrícoles i forestals. No obstant això, l'ocupació més prolongada en Niuè si deixa veure un primer efecte de l'impacte agrícola en el paisatge, amb el desenvolupament d'indicadors d'antropització com ara els brucs, les lleguminoses o el pi blanc, entre d'altres (Bernabeu i Badal, 1990).

L'absència d'indicadors d'antropització evident en alguns dels jaciments esmentats, així com al Mas de Pepelillo, pot tenir diverses lectures, a més que es tracte d'una ocupació relativament curta; és possible que existís una concentració de l'activitat en la plana al·luvial, de manera que se seguiren mantenint les zones forestals per a la seua explotació. Però sembla que també estem davant del model que dicta que la primera ocupació agrícola es realitza sobre un paisatge intacte o amb activitat prèvia de baixa o nul·la intensitat, independentment de la cronologia en què es produeix l'ocupació (Badal et al., en premsa). Quan els agricultors s'assenten per primera vegada en un territori, explotaran l'lenya de les formacions originals i així es reflectirà en les anàlisis antracològiques. Una ocupació més prolongada sí que deixarà sentir els efectes d'aquesta explotació, amb el retrocés de les masses forestals i la progressió d'espècies indicadores de la presència humana.

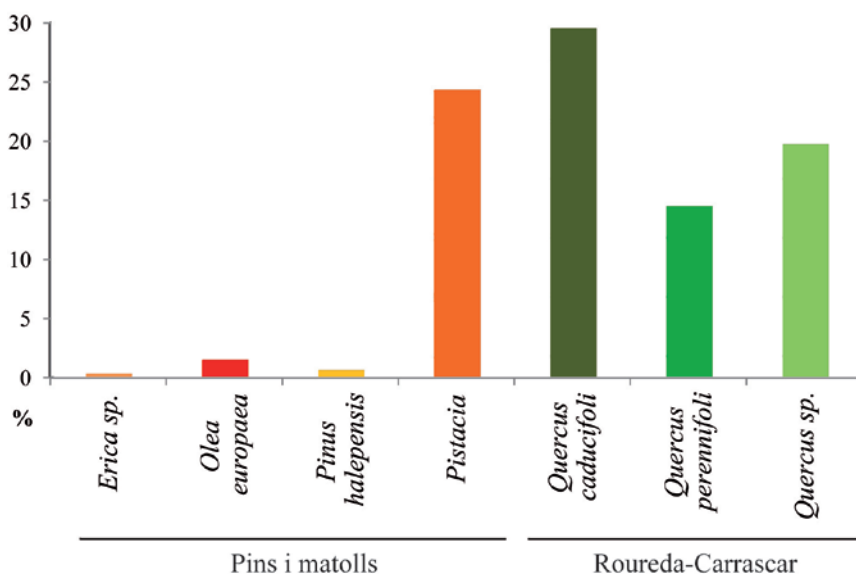

Fig. 33. Principals formacions documentades a partir del carbó del Mas de Pepelillo.

5. CONSIDERACIONS FINALS

Amb les dades que tenim actualment del jaciment del Mas de Pepelillo, l'inici d'aquest deu situar-se més o menys en el moment de l'abandonament del jaciment de la Vital-l'Alqueria de Sant Andreu-Sanxo Llop a Gandia (Pérez Jordà et al., 2011; Pascual Beneyto et al., 2008), és a dir, entre el 2450 i el 2300 cal. aC (Pérez Jordà et al., 2011: 237), moment en què es documenten els primers vasos campaniformes. El final del Pepelillo aniria marcat per la datació en el jaciment veí de l'Arenal de la Costa.

En l'actualitat posseïm tant sols 8 datacions radiocarbòniques (publicades en aquest moment) per poder datar l'horitzó campaniforme, tres d'aquestes fetes sobre carbó (dos de la cova de les Cendres i una de l'Arenal de la Costa) i cinc amb restes òssies. De la Vital hi ha dues datacions clarament campaniformes, Beta-229791 i Beta-222443, la calibració de les quals ofereix uns valors límits entre 2400 i 2200 cal. aC; una de l'Arenal de la Costa (Ontinyent) feta també sobre restes de vida curta (*Hordeum vulgare* var. *nudum*), Beta 228894, mitjana calibrada 2089 aC; la del jaciment del Quintaret (Montesa) (García Puchol et al., 2014) sobre *Vicia sativa*; i una altra de la Mola d'Agres, feta sobre *Triticum aestivum-durum* (Pérez Jordà et al., 2011).

Així, sembla que la datació mitjana de la Vital (3833±22 BP, ca. 2450 cal. aC) definiria l'inici del fenomen campaniforme al País Valencià i el final seria posterior a la datació de l'Arenal de la Costa (3700±40 BP, ca. 2100 cal. aC) (Pérez Jordà et al., 2011: 244-245). L'última datació publicada del Quintaret, sobre la Q138 (García Puchol et al., 2014: 206-207), és considerablement elevada respecte a les altres que tenim, com hem dit força escasses; la datació, sobre *Vicia sativa* (veça comuna): 2617-2468 cal. aC a 2 sigmes. En el cas que ara ens ocupa, l'existència en l'estructura núm. 2, en la mateixa unitat estratigràfica, de dos tipus decoratius campaniformes diferents, un de clara filiació marítima i un altre clarament postmarítim, pot ser indicatiu de la cohabitació dels diferents tipus decoratius posteriors a les fàcies cordades. En terres valencianes és a la cova de les Cendres on trobem campaniforme marítim en el nivell H4, i sobre aquest, els nivells H2/H3 ofereixen vasos amb decoracions incises, pseudoexcises i estampades (Bernabeu i Molina, 2009: 68, vasos 215 i 221).

Coneixem una datació, de context campaniforme, Fase I del Peñón de la Zorra (Villena) amb ceràmiques de tradició local amb una datació de la meitat del III mil·lenni (2480-2280 cal. aC) (García Atiénzar, 2014), que planteja no poques preguntes i que va en la línia d'allò que es veu al Quintaret, però en aquest cas en un jaciment en altura.

És interessant, com així assenyala López Padilla (2006: 231), reconsiderar el model de "transició" a l'edat del bronze. Així és com s'entenia (Bernabeu, 1984) l'HCT, ja que el que observem en terres valencianes és un possible abandonament dels jaciments campaniformes, no sols els jaciments ubicats en les zones planes, la majoria junt a cursos d'aigua, així l'Ereta del Pedregal, l'Arenal de la Costa, el Molí Roig, el Mas del Barranc, el camí de l'Alfògàs, l'Atarcó, el mateix Pepelillo... sinó també els que estan situats en altura com Serrella, Peñón de la Zorra, Puntal de los Carniceros, Las Espeñetas, Puntal sobre la Rambla Castellarda i les Moreres, així com que algunes de les restes materials que definien aquest pas, aquesta idea de transició que és l'HCT, cap a l'edat del bronze, sembla que apareixen clarament abans del fenomen campaniforme, és a dir, abans de la meitat del III mil·lenni aC. Així les dents de falç, com ja hem explicat, i la metal·lúrgia,

que tan bé es veu en les excavacions desenvolupades al jaciment de l'Alqueria de Sant Andreu-la Vital-Sanxo Llop (Gandia), excavacions que fan que es pugui parlar de l'existència durant el III mil·lenni d'un veritable calcolític al País Valencià.

Com hem vist, el nombre de jaciments de les sèries marítimes o internacionals i epimarítimes és escàs a tot el País Valencià; en concret, a la comarca de la Vall d'Albaida es limita a dos jaciments a l'aire lliure: el Pepelillo i el Camí de l'Alfògàs. En comarques veïnes s'amplia sols lleugerament: Serrella i la Cova Santa de la Font de la Figuera. Com passa a la resta del País, els jaciments amb variants postmarítimes, és a dir, incises i pseudoexcises, són més nombrosos, i així trobem aquestes ceràmiques a l'Arenal de la Costa, al Cabeço de Sant Antoni (Bocairent), a l'Atarcó i Beniprí (Bèlgida), a la Cova del Barranc del Castellet (Carrícola), la Cova del Racó Tancat (Terrateig) i la troballa feta al Teler d'Ontinyent.

La troballa de materials característics del món campaniforme: braçalets d'arquer, botons de perforació en V, utilatge metàl·lic, etc., ens fa pensar en incloure i evidentment augmentar el nombre de jaciments: el Tossal del Pou Clar i Cagalló del Gegant a Ontinyent, possiblement el Castellar a Ontinyent/Bocairent i la Lloma de Galbis a Bocairent (Ribera, 1990; Pascual Beneyto, 1991; Pascual Beneyto et al., 2010).

El Pepelillo ens ha dut a reflexionar sobre el significat de l'horitzó campaniforme. El metall i el treball d'aquest (metal·lúrgia), els poblats en altura i possiblement les diferències socials, aquestes produïdes per processos d'acumulació i derivades del prestigi i/o de la força, es donen en moments lleugerament anteriors a l'aparició del fenomen campaniforme.

Cap a la meitat del III mil·lenni aC arriben a les nostres terres les ceràmiques campaniformes junt amb altres elements que conformen l'horitzó campaniforme, elements materials i immaterials. A partir de l'arribada del campaniforme marítim, que pel que veiem en les darreres datacions té un horitzó temporal curt així com una presència territorial també molt escassa, es desenvoluparan unes varietats ceràmiques locals (incises, pseudoexcises, estampades...) que romandran més i s'estendran per tot el País. En aquest període d'uns 500 anys, segona meitat del III mil·lenni, coexistiran dos models d'hàbitat: el tradicional en pla i els jaciments en altura que sembla que no perduraran, sense lapsus, fins a l'edat del bronze. Prop del Pepelillo trobem un bon exemple de la coexistència d'aquests models, la capçalera del Vinalopó-Marjal, que ens remet a l'existència d'un conjunt important de jaciments que presenten restes materials pròpies del món campaniforme en un territori d'unes 1.600 ha. Per una banda trobem un jaciment en pla, el Molí Roig, que ocupa una gran extensió, que iniciaria la seua ocupació a finals del IV mil·lenni i que es desenvoluparia durant tot el mil·lenni següent, acabant la seua vida a finals d'aquest moment darrer del calcolític, amb presència de ceràmica campaniforme pseudoexcisa (Pascual Beneyto i Ribera, 2004). Trobem tres jaciments en altura: en la capçalera del Vinalopó, la Lloma de Galbis (Bocairent), on arriplegem un botó amb perforació en V de pedra calcària; Serrella (Banyeres), jaciment complex en el qual localitzarem restes campaniformes marítimes i postmarítimes (Pascual Beneyto, 1991); i en la capçalera del Marjal, el Cabeço de Sant Antoni (Bocairent), amb un fragment campaniforme pseudoexcís. En la capçalera del Vinalopó també, dues coves d'enterrament que en algun moment de la seua existència, la cova del Partidor (Banyeres) amb un botó amb perforació en V i la cova dels Anells (Bocairent) amb una bona col·lecció de restes

metàl·liques i un fragment de ceràmica decorada amb incisions, van ser utilitzades com a llocs d'enterrament per individus pertanyents a la cultura campaniforme (Pascual Beneyto, 2015).

En relació amb aquests i dins del corredor "Valleta d'Agres-Bocairent-Alt Vinalopó", estarien els jaciments del Peñón de la Zorra i la Mola d'Agres (Peña et al., 2014).

BIBLIOGRAFIA

- AGUILERA, M.; FERRIÓ, J.P.; PÉREZ, G.; ARAUS, J.L. i VOLTAS, J. (2011): "Holocene changes in precipitation seasonality in the western Mediterranean Basin: a multi-species approach using $\delta^{13}\text{C}$ of archaeobotanical remains". *Journal of Quaternary Science*, DOI: 10.1002/jqs.1533.
- ANDRÉS BOSCH, J. (2005): "El Castell de Morella. II. El calcolític". *Revista Au*, 71, 6 pàgines s/n, fig. 6 i 9.
- APARICIO, J.; MARTÍNEZ, J.V.; VIVES, E. i CAMPILLO, D. (1981): *Las raíces de Banyeres (Alicante)*. Departamento de Historia Antigua, Universitat de València, Serie Arqueológica 8, València.
- APARICIO, J. (1991): "Campaniforme cordado en la Cueva de Merinel (Bugarra, Valencia)". *Lauro*, 5, p. 131-139.
- ARRIBAS, A. i MOLINA, F. (1979): *El poblado de los Castillejos en la Peña de los Gitanos (Montefrío, Granada). Campaña de excavaciones de 1971. El corte nº 1*. Universidad de Granada, CPUG Serie Monográfica nº 3, Granada.
- BADAL, E. (2009): "Estudio antracológico de la secuencia holocena de la Cova de les Cendres". En J. Bernabeu i L. Molina (ed.): *La Cova de les Cendres (Moraira-Teulada, Alicante)*. MARQ, Serie Mayor 6, Alicante, p. 125-134.
- BADAL, E.; MARTÍ, B. i PÉREZ-RIPOLL, M. (2012): "From agricultural to pastoral use: changes in neolithic landscape at Cova de l'Or (Alicante, Spain)". En E. Badal et al. (coord.): *Wood and charcoal. Evidence for human and natural History*. Universitat de València, Sagvntvm Extra-13, València, p. 75-84.
- BADAL, E.; CARRIÓN, Y.; CHABAL, L.; FIGUEIRAL, I. i THIÉBAULT, S. (en premsa): "Human societies and woodlands. Wood and charcoal analyses". En O. García Puchol y D.C. Salazar García (ed.): *Times of Neolithic Transition along Western Mediterranean*. Fundamental Issues in Archaeology series, Springer.
- BERNABEU, J. (1984): *El vaso campaniforme en el País Valenciano*. Trabajos Varios del SIP, 80, Diputación Provincial de Valencia, València.
- BERNABEU, J. (dir.) (1993): *El tercer milenio a.C. en el País Valenciano. Los poblados de Jovades (Cocentaina, Alacant) y Arenal de la Costa (Ontinyent, Valencia)*. Universitat de València.
- BERNABEU, J. i BADAL, E. (1990): "Imagen de la vegetación y utilización económica del bosque en los asentamientos neolíticos de Jovades y Niuet (Alicante)". *Archivo de Prehistoria Levantina*, XX, p. 143-166.
- BERNABEU, J. i MOLINA, L. (ed.) (2009): *La cova de les Cendres (Moraira-Teulada, Alacant)*. MARQ, Serie Mayor 6, Alacant.
- BERNABEU, J.; GUITART, I. i PASCUAL J.L. (1989): "El País Valenciano de finales del Neolítico a los inicios de la Edad del Bronce". *Archivo de Prehistoria Levantina*, XVIII, p. 159-180.
- BERNABEU, J.; PASCUAL, J.L.; OROZCO, T.; BADAL, E.; FUMANAL, M.P. i GARCÍA, O. (1994): "Niuet (L'Alqueria d'Asnar). Poblado del III milenio a.C.". *Recerques del Museu d'Alcoi*, 3, p. 9-74.
- BERNABEU, J.; PASCUAL BENITO, J.L.; OROZCO, T.; GARCÍA, E.B.; FUMANAL, M.P. i GARCÍA PUCHOL, O. (1994): "Niuet (l'Alqueria d'Asnar). Poblado del III milenio a.C.". *Recerques del Museu d'Alcoi*, 3, p. 9-74.
- BOLUFER, J. (1995): "El patrimoni arqueològic d'Aculianus (Agullent - Ontinyent)". *Almaig*, XI, p. 75-79.
- CAPEL, J. (1977): "Aplicación de métodos analíticos al estudio de los sedimentos del yacimiento Cerro de la Encina (Monachil, Granada)". *Cuadernos de Prehistoria de la Universidad de Granada*, 2, p. 301-320.
- CARRIÓN MARCO, Y. (2009): "Entre el mar y la montaña: evolución del paisaje vegetal desde el Neolítico a época islámica". En E. Flors (coord.): *Torre la Sal (Ribera de Cabanes, Castellón). Evolución del paisaje antrópico desde la prehistoria hasta el medioevo*. Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques, 8, Servicio de Investigaciones Arqueológicas y Prehistóricas, Diputación de Castellón, Castelló, p. 435-442.
- FERRER GARCÍA, C. (2012): "Estudio sedimentológico de la Cova d'en Pardo. Cronoestratigrafía y Paleoambiente". En *Cova d'en Pardo: arqueología en la Memoria: Excavaciones de M. Tarradell, V. Pascual y E. Llobregat (1961-1965), catálogo de materiales del Museo de Alcoy y estudios a partir de las campañas del MARQ (1993-2007) en la cavidad de Planes, Alicante*. Fundación MARQ, Alicante, p. 149-166.
- FERRER, C.; FUMANAL, M.P. i GUITART, I. (1993): "Entorno geográfico del hombre del Bronce: implicaciones geoarqueológicas". *Cuadernos de Geografía*, 53, p. 17-33.
- FLETCHER, D. (1976): *La Labor del S.I.P. y su museo durante el año 1975*. València. FORTEA, J. (1973): *Los Complejos Microlaminares y Geométricos del Epipaleolítico mediterráneo español*. Universidad de Salamanca, Salamanca.
- FUMANAL, M.P. (1990): "Dinámica sedimentaria holocena en valles de cabecera del País Valenciano". *Cuaternario y geomorfología*, 4, p. 93-106.
- FUMANAL, M.P. (1995): "Los depósitos cuaternarios en cuevas y abrigos. Implicaciones sedimentoclimáticas". En *El Cuaternario del País Valenciano*. Universitat de València, València, p. 115-124.
- GARCÍA ATIÉNZAR, G. (2014): "Primeras aportaciones del proyecto de excavaciones arqueológicas en el poblado campaniforme del Peñón de la Zorra (Villena, Alicante)". *II Jornadas de Arqueología y Patrimonio. Arqueología en Alicante en la primera década del siglo XXI*. MARQ Arqueología y Museos, Extra 1, Alicante, p. 196-201.
- GARCÍA PUCHOL, O.; MOLINA BALAGUER, L.; COTINO VILLA, F.; PASCUAL BENITO, J.L.; OROZCO KÖLHER, T.; PARDO GORDÓ, S.; CARRIÓN MARCO, Y.; PÉREZ JORDÁ, G.; CLAUSÍ SIFRE, M. i GIMENO MARTÍNEZ, L. (2014): "Hábitat, marco radiométrico y producción artesanal durante el final del Neolítico y el Horizonte Campaniforme en el Corredor de Montesa (Valencia). Los yacimientos de Quintaret y Corcot". *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXX, p. 159-211.
- GARRIDO-PENA R. (2005): "El laberinto campaniforme: Breve historia de un reto intelectual". En M. Rojo, R. Garrido i I. García (coord.): *El Campaniforme en la Península Ibérica y su contexto europeo*. Universidad de Valladolid, Valladolid, p. 29-60.
- GÓMEZ PUCHE, M.; DIEZ CASTILLO, A.; VERDASCO CEBRIÁN, C.; GARCÍA BORJA, P.; McCLURE, S.B.; LÓPEZ GILA, M.D.; GARCÍA PUCHOL, O.; OROZCO KÖHLER, T.; PASCUAL BENITO, J.L.; CARRIÓN MARCO, Y. i PÉREZ JORDÁ, G. (2005): "El yacimiento de Colata (Montaverner, Valencia) y los 'poblados de silos' del IV milenio en las comarcas meridionales del País Valenciano". *Recerques del Museu d'Alcoi*, 13, p. 53-128.
- GONZÁLEZ PRATS A. y RUIZ E. (1994): "Nuevos datos sobre el poblado calcolítico de les Moreres, Crevillent (Alicante). Campañas 1988-1993". *Anales de Prehistoria de la Universidad de Murcia*, 7-8 (1991-1992), p. 17-20.
- GUERRA DOCE, E. (2006): "Sobre la función y el significado de la cerámica campaniforme a la luz de los análisis de contenidos". *Trabajos de Prehistoria*, 63, p. 68-84.

- GUIRTART, I. (1987): *Neolítico y Eneolítico en el Alto Vinalopó*. Tesis de Licenciatura, Universitat de València.
- GUSI, F. i OLARIA, C. (1979): "El yacimiento prehistórico de Can Ballester (La Vall d'Uixó, Castelló)". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, 6, p. 39-96.
- GUSI, F. i LUJÁN, J. (2012): "El vaso campaniforme en la provincia de Castellón y territorios limítrofes". *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 30, p. 33-45.
- JUAN CABANILLES, J. (2005): "Las manifestaciones del campaniforme en el País Valenciano. Una visión sintética". En M.A. Rojo, R. Garrido i I. García (coord.): *El campaniforme en la Península Ibérica y su contexto europeo*. Universidad de Valladolid, Valladolid, p. 389-410.
- JUAN CABANILLES, J. (2008): *El utillaje de piedra tallada en la Prehistoria reciente valenciana. Aspectos tipológicos, estilísticos y evolutivos*. Trabajos Varios del SIP, 109, Museo de Prehistoria de Valencia, València.
- LÓPEZ PADILLA, J. (2006): "Consideraciones en torno al 'Horizonte Campaniforme de Transición'". *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXVI, p. 193-243.
- MARTÍ, B. (1977): *Cova de l'Or (Beniarrés, Alacant)*. Vol. I. Trabajos Varios del SIP, 51, Servicio de Investigación Prehistórica, València.
- MARTÍ, B. (1983): *El naixement de l'agricultura en el País Valencià*. Universitat de València, València.
- MIRET, J. (2005): "Les sitges per emmagatzemar cereals. Algunes reflexions". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 15, p. 319-332.
- MIRET, J. (2006): "Sobre les sitges i altres estructures excavades al subsòl". *Cypsela*, 16, p. 213-225.
- MIRET, J. (2014): *Fosses, sitges i altres coses. Catàleg d'estructures prehistòriques d'Europa*. blocs.gencat.cat/.../publicacio-"fosses-sitges-i-altres-coses-catàleg-d'estructures".
- PASCUAL BENEYTO, J. (1993): "Les capçaleres dels rius Clariano i Vinalopó del neolític a l'edat del bronze". *Recerques del Museu d'Alcoi*, 2, p. 109-139.
- PASCUAL BENEYTO, J. (coord.) (2010): *La cova de la Sarsa i el neolític a Bocairent*. Col·lecció d'estudis Locals, nº 2, Bocairent.
- PASCUAL BENEYTO, J. (2015): "El vas campaniforme a Bocairent i la capçalera del riu Vinalopó". *ALBA. Revista d'Estudis Comarcals de la Vall d'Albaida*, 25, p. 35-45.
- PASCUAL BENEYTO, J. i RIBERA, A. (2004): "El Molí Roig: un jaciment del III mil·lenni a Banyeres de Mariola (Alcoià)". *Recerques del Museu d'Alcoi*, 13, p. 129-148.
- PASCUAL BENEYTO, J.; BARBERÀ, M.; LÓPEZ, L.; CARDONA, J.; ROVIRA, S i PASCUAL BENITO, J.L. (2008): "L'Alqueria de sant Andreu (Gandia). Avanç sobre un assentament costaner de finals del Neolític". *IV Congrés del Neolític Peninsular: Tomo I*. MARQ, Diputació d'Alacant, Alacant, p. 58-69.
- PASCUAL BENITO, J.L. (1988): "Les coves sepulcrales de l'Alberri (Cocentaina). El poblament de la vall mitjana del riu d'Alcoi durant el III mil·lenni BC". *Saguntum-PLAV*, 21, p. 109-167.
- PASCUAL BENITO, J.L. (1998): *Utillaje óseo, adornos e ídolos neolíticos valencianos*. Trabajos Varios del SIP, 95, Diputación Provincial de Valencia, Valencia.
- PASCUAL BENITO, J.L. (2008): "Instrumentos neolíticos sobre soporte malacológico de las comarcas centrales valencianas". En M.S. Hernández, J.A. Soler i J.A. López (ed.): *IV Congrés del Neolític a la Península Ibérica (Alacant, 2005)*. Tomo II. MARQ, Diputació d'Alacant, Alacant, p. 290-297.
- PÉREZ PUCHE, G. i CARRIÓN MARCO, Y. (2011): "Los recursos vegetales". En G. Pérez Jordà et al. (ed.): *La Vital (Gandia, Valencia)*. *Vida y muerte en la desembocadura del Serpis durante el III y el I milenio a.C.* Trabajos Varios del SIP, 113, Museo de Prehistoria de Valencia, València, p. 97-103.
- PÉREZ JORDÀ, G. (2013): *La agricultura en el País Valenciano entre el VI y el I milenio a.C.* Tesis Doctoral, Universitat de València.
- PÉREZ JORDÀ, G.; BERNABEU, J.; CARRIÓN, Y.; GARCÍA PUCHOL, O.; GÓMEZ PUCHE, M. i MOLINA, L. (ed.) (2011). *La Vital (Gandia, Valencia)*. *Vida y muerte en la desembocadura del Serpis durante el III y el I milenio a.C.* Trabajos Varios del SIP, 113, Museo de Prehistoria de Valencia, València.
- PEÑA, J.L.; GRAU, E. i HUELAMO, T. (2014): "Estado de la cuestión del poblado de la Mola d'Agres (Agres, Alicante)". *II Jornadas de Arqueología y Patrimonio. Arqueología en Alicante en la primera década del siglo XXI*. MARQ. Arqueología y Museos, Extra 01, Alicante, p. 222-226.
- PLA, E.; MARTÍ, B. i BERNABEU, J. (1983): "La Ereta del Pedregal (Navarrés, Valencia)". *XVI Congreso Nacional de Arqueología (Murcia-Cartagena, 1982)*. Zaragoza, p. 239-247.
- RIBERA, A. (1985): "La zona Arqueològica del Morenet". *Butlletí d'Informació Municipal d'Ontinyent*, 5, p. 6-7.
- RIBERA, A. i PASCUAL BENEYTO, J. (1994): "Els poblats de l'edat del bronze d'Ontinyent i la Vall d'Albaida Occidental (I)". *Alba*, 9, p. 13-53.
- RIBERA, A. i PASCUAL BENEYTO, J. (1995): "Els poblats de l'edat del bronze d'Ontinyent i la Vall d'Albaida Occidental (II). Els Materials". *Alba*, 10, p. 101-138.
- RIBERA, A. i PASCUAL BENEYTO, J. (1997): "Els poblats de l'edat del bronze d'Ontinyent i la Vall d'Albaida Occidental (i III). Anàlisi i consideracions". *Alba*, 12, p. 25-78.
- RIBERA, A. i BOLUFER, J. (1997): "La romanització a la Vall d'Albaida". 1r Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida (Aielo de Malferit, València, 1996). Diputació de València-Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida, València, p. 659-680.
- RIBERA, A. i BOLUFER, J. (2000): "La romanització en la comarca de la Vall d'Albaida (València). Arqueologia da Antiquidade na Península Ibérica. Actas do 3º Congresso de Arqueologia Peninsular, UTAD Vila Real, Portugal, 1999. Vol. VI. ADECAP, Porto, p. 197-214.
- ROS DUEÑAS, A. (1980): "El poblado prehistórico de 'El bancalico de los Moros' y 'El Rincón', Redovan, Alicante". *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, 30, p. 7-43.
- RUIZ, E. (1990): "El fenómeno campaniforme en la provincia de Alicante". En *Ayudas a la investigación, 1986-87. Vol. III. Arqueología, Arte, Toponimia*. Instituto Juan Gil-Albert, Alicante, p. 71-81.
- SERNA, A. (2003): "Estudio sedimentológico y de técnicas constructivas de un yacimiento de la Edad del Bronce: La Horna (Aspe, Alicante)". *Cuadernos de geografía*, 57, p. 71-89.
- SHULE, W. i PELLICER, M. (1966): *El Cerro de la Virgen, Orce (Granada)*. I. Excavaciones Arqueológicas en España, 46, Madrid.
- SOLER, J.M. (1981): *El Eneolítico en Villena*. Departamentoo de Historia Antigua, Universitat de València, Serie Arqueològica, 7, Valencia.
- SOLER DÍAZ, J.A. (ed.) (2014): *Villa Filomena, Vila-real, Castelló de la Plana. Memoria de una excavación nonagenaria. Un poblado de hoyos con campaniforme*. Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques, nº 9, Castelló de la Plana.
- TRELIS, J. (1984): "El poblado de la Edad del Bronce de la Mola Alta de Serelles (Alcoi, Alacant)". *Lucentum*, III, p. 23-66.
- VENTO, E. (1986): "Campaniforme inciso y campaniforme impreso en la Cova de les Cendres (Teulada-Moraira)". En *El Eneolítico en el País Valenciano*. Instituto de Estudios 'Juan Gil-Albert', Alacant, p. 119-129.